

De schoolmeesters van Franeker in de loop der tijden.

1. De Latijnse school.^a

Alle elf Friese steden kregen in de 16e eeuw haar Latijnse school, waar de opgroeiende jeugd werd opgeleid voor de academische studie. De stichtingsjaren zijn in de regel niet precies aan te geven, ook al door het feit, dat ze gewoonlijk voortkwamen uit de reeds bestaande klooster- of andere scholen. Het onderwijs was omstreeks 1500 nog geheel in handen van de geestelijkheid. Onder de regering van Karel V (deze was Heer van Friesland van 1515 (1524 voorgoed) tot 1555) begon de wereldlijke overheid zich meer en meer met het onderwijs te bemoeien, wegens de zich toen snel verbreidende denkbeelden van de kerkhervorming, die de overheid met alle macht wilde stuiten. We kunnen op deze zaken hier niet verder ingaan, doch moeten daartoe verwijzen naar een der vele werken over de geschiedenis van het onderwijs in Nederland^b en zullen ons verder tot Franeker bepalen.

Het eerste spoor, dat we hier betreffende onderwijsaangelegenheden vinden, is van 27 maart 1543.^c Toen besloten namelijk de "Pastoor, Praebendarius, Olderman, Heerschappen, Burgemeesteren, Schepenen en Raden, sampt gezworen Gemeente en Kerkvoogden", dat er twee goede schoolmeesters zouden zijn, tot wier onderhoud "elk burgers kijnt", dat daartoe in staat was, ieder vierendeeljaars 4 stuivers tot schoolpenningen zou geven. Alle "bijscholen, kamerscholen ende exercitien", die tot die tijd hadden bestaan, zouden nu "afwezen", ophouden dus.^d Op 2 feb. 1544 waren de bovengenoemde personen en collegiën weer bijeen. Er is nu sprake van "de groote en de kleine scholen", waarover een rector "het regiment" zal hebben, "alsmede goede opzicht op het koer en om de jongens koerzang te doen leeren". De kerk zou hem daarvoor jaarlijks 11 goudgulden uitbetalen, terwijl de stad hem vrije woning verstrekke in het raadhuis; de schoolpenningen (zie boven) bleven het voornaamste bestanddeel van zijn traktement. Tot de uitvoering van deze regeling werden gecommiteerd Mr. Jan Sarms, pastoor, vanwege de kerk, Aesge van Hoxwier vanwege de heerschappen, Mr. Klaas van Dokkum vanwege "Regt en Raad", en Ansche Riencks vanwege "de gezworen Gemeente dezer Stede".^e Uit een resolutie van 7 dec. 1544 blijkt, dat er toen reeds een rector was (blijkbaar voor een jaar aangesteld), doch wiens naam niet wordt genoemd.^f Er wordt dan een commissie benoemd om met de rector "te handelen ende tracteren". Op 10 mei 1545 evenwel "zijn op het Raadhuis der Stede van Franeker vergaderd geweest Mr. Jan Sarms, Pastoor, Heer Pieter Anthonisz, vicaris, Mr. Jarich van Dekama, Olderman; Aesge van Hoxwier, Jarich van Botnia, Minne Kamminga, Heerschappen; Poppe van Doijem, Mr. Klaas van Dokkum, Roelant van der Nijste, Claas Claasz, Regt en Raad; Douwe Aggesz, Jacob Jarichsz, Feycke Goldsmit, Syuerdt Claasz, Yme Douwes, Geeffert Freercksz, gezworen Gemeente; Sijbe Taekesz en Gerrijt Petersz, Kerkvoogden; en zijn bij de meeste stemmen geaccordeert, dat de Stad van de 40 enkele guldens, die den nieuwen Rector Mr. Jacob van Daelen voor een jaar voor zijn salaris van de scholen zijn toegezegd, nu Meij tegenwoordig beginnende, de twee deelen, en de Patroon [d.i. de kerk] het derde deel zullen betalen."^g De positie van de rector is eerst nog wat onzeker: de overeenkomst wordt, min of meer gewijzigd, aanvankelijk telkens voor een jaar verlengd.^h Bij besluit van 19 feb. 1547 zullen er

a Eerder verschenen in: *It Beaken. Meidielingen fan de Fryske Akademy*, XI (1949), p. 203-232.

b Bijv. H. Douma: *De ontwikkeling van het Lager Onderwijs in Nederland*; Scheepstra en Walstra: *Beknopte Geschiedenis van de Opvoeding en het Onderwijs*; Wouters en Visser: *De Geschiedenis van de Opvoeding en het Onderwijs*; Versluis: id; e.a.

c Aantekeningen van dr. Banga uit het oudste Stads- en Privilegeboek.

d Privilegeboek bl. 109°.

e Privilegeboek bl. 110°.

f Privilegeboek bl. 112°.

g Privilegeboek bl. 113°.

h Bijvoorbeeld op 25 maart 1547 is dit "accord nog voor een jaar van Meij af

nevens de rector nog twee schoolmeesters zijn "om de jongens met alle neerstigheid te leeren en te onderwijzen, zoo dat tot eere van de Kerk en welvaart van de burgers en de goede luyden kijnderen behoren zal." Van de salarissen van deze meesters zal de kerk de ene helft en de stad de andere betalen.^a

Bij resolutie van 15 feb. 1550 werd het traktement van de rector, thans definitief benoemd, bepaald op: 51 c.g. 6 st. van de stad en 38 c.g. 13 st. van de kerk. (Er zal wel 1 st. bijkomen, dan was het juist 90 c.g.), benevens enige toelagen van de geestelijken der stad (12 phil. gl., of 6 rijksd.) en 6 gl. van de voogden, voor het leren der "schamele burgers kijnderen". Het schoolgeld werd verhoogd tot 7 st. per kwartaal voor hen "die te koor gaan" en tot 8½ st. voor anderen en voor leerlingen van buiten.^b

Op 31 mrt. 1588 werd het traktement door heer Pieter Thomasz, pastoor; Jarich van Botnia, olderman, Douwe Aggesz en Eme Douwes, burgemeesteren; Scelte Claasz, Pieter Jansz, Bartelt Roelandtsz en Suyerd Pietersz, kerkvoogden; vastgesteld op 20 goudgulden van de kerk en evenveel van de stad (samen 56 c.g.), benevens de bovengenoemde toelagen. Verder werd tot tweede meester benoemd mr. Durck Evertsz te Sneek en alweer bepaald, dat er ook een derde meester zou zijn. Zij moesten zowel de diensten in de kerk doen als te koor zingen, en in de school Latijn en Duits (=Nederlands) onderwijzen en het zingen (namelijk diegenen, die daartoe bekwaam zijn); verder in en buiten de school goede orde houden.^c Op 28 jan. 1560 werd "eene Ordonnantie gemaakt nopens de Schole binnen Franeker, ten einde de burgers kijnderen en andere, niet gedrongen worden met grote kosten verre van huis ter schoole te reizen, maar alhier goede leringe met de minste kosten en zwarigheden zullen mogen bekomen". Met de rector Jacob van Dalen wordt weer voor vier jaren geaccordeerd; hij mag twee ondermeesters kiezen "als hem daartoe allernutst en bekwaamst zijn" en die ook het koor van de kerk "in goed Gregoriaansch zang" zullen moeten houden en doen bewaren. Het salaris bestond uit: 53 c.g. 16 st. van de stad, 41 c.g. 3 st. van de kerk en het vrij gebruik van een "Kerkewoning, staande aan het Kerkhof op het noord van de Scholesteege", benevens 15 c.g. van de geestelijkheid en 6 c.g. van de armvoogden; schoolpenningen als boven, waarvan echter de rector zijn ondermeesters moet onderhouden. Geen andere bijscholen, dan een voor de "meyskens", zullen worden toegelaten.^d

Ziehier dus de wordingsgeschiedenis van de Latijnse school te Franeker^e, welker geboortejaar gevoeglijk op 1544 kan worden gesteld, en waaraan enige eeuwen verbonden zijn geweest drie meesters: de rector, de conrector en de derde meester, *praeceptor* of *hypodidasculus*.

1a. De rectoren.

Ze mogen het mij vergeven, dat ze hier onder het algemene hoofd "schoolmeesters" zijn gebracht; laat het hun tot troost zijn, dat ze het eerst, voor alle anderen vermeld worden: *primus inter pares*, noemden ze dat.

De oudst bekende rector is dus mr. Jacob Roelofsz van Daelen (Dalenus), die hier in elk geval in mei 1545 reeds was, en toen (weer) werd benoemd voor een jaar. Zijn eerste vrouw Aef overleed op 12 sept. 1549.^f Zijn tweede vrouw heette Jescke Sijbedr.; zij overleed vóór 1568. Hij is ook burgemeester van Franeker geweest, 1559, 1561 en 1568 bijv. (De stad had er steeds een viertal, in de 18e eeuw

naastkomende geconteneerd en voor goed aangezien". (Privilegeboek.)

a Privilegeboek bl. 119°.

b Privilegeboek bl. 122°.

c Privilegeboek bl. 134°.

d Privilegeboek bl. 136°.

e Mijn hartelijke dank aan de vroegere gemeentesecretaris de heer Bosma, voor de bereidwilligheid, waarmee hij mij allerlei inlichtingen verstrekke.

f Zerk Martinikerk; onder dezelfde zerk ligt begraven Claes Claessen, overleden op 4 sept. 1545, blijkbaar Aef's eerste man. Op deze zerk komt echter geen inscriptie voor betreffende Jacob van Dalen. De steen ging later over in het bezit van de familie Ens.

genoemd stond de school, waarin behalve Latijnse, ook de stads-nederduitse school was ondergebracht. Ze werd in 1560/61 gebouwd of vernieuwd, zoals uit de gedenksteen in de zuidermuur blijkt. Deze draagt onder het stadswapen een uitvoerig Latijns inschrift, aanvangende met *Timor Domini initium sapientiae* (de vreze des Heren is het begin van alle wijsheid), alsmede het jaartal 1561 en de naam van de rector Jacobus Dalenus. Deze is hier in het begin van 1568 overleden; zijn grafzerk is in de Sint Martinikerk. Op 8 maart 1568 wordt zijn nagelaten boedel geïnventariseerd.^a

In 1568 werd tot rector benoemd: Johannes Dircksz Arcerius; verdacht van protestantse gevoelens (we waren in de roomse tijd!) liet de bisschop Cunerus Petri van Leeuwarden (Friesland) zijn bibliotheek onderzoeken en vele theologische boeken daaruit verbranden.^b In dec. 1570 was hij hier nog, doch vluchtte kort daarna naar Holland, waar het calvinisme toen reeds zegevierde. (Zie zijn verdere levensloop in Boeles' *Frieslands Hoogeschool*, waaraan hij namelijk in 1589 tot professor werd benoemd.) Hij is in 1604 overleden.

In 1571 werd Theodorus Mantegum tot rector van de Latijnse school te Franeker aangesteld, zoals blijkt uit een verzoekschrift, door hem op 23 nov. 1599 aan de magistraat gericht^c en waarin hij zegt, dat hij al bij de 30 jaar met grote arbeid en lof van vele notabele ingezetenen het rectoraat van de *triviale schole* (=Latijnse school zo genoemd naar het *trivium* (drietal) wetenschappen, daar onderwezen nl. grammatica, dialectica en rhetorica) had bediend.

Toen in 1580 in Friesland de roomse leer werd verboden en de kloosters en kerken met hun eigendommen werden gesecculariseerd om uit de inkomsten daarvan gereformeerde predikanten en schoolmeesters te bezoldigen, ging onze rector tot de hervormde leer over, waardoor hij zijn functie kon blijven waarnemen. De opkomsten van de kloosterlanden (vele zijn later door de provincie verkocht) werden beheerd door het provinciaal kantoor van de kloosteropkomsten (of van de geestelijke goederen), dat daaruit o.a. aan de elf steden subsidies verstrekke voor hun "Rectoer ende Schoolmeesters"; Franeker kreeg jaarlijks 403 gulden.^d Deze verplichting ging later, na de Franse tijd, op het rijk over.

Het spreekt vanzelf, dat er na 1580 ook nieuwe orde op de zaken van het onderwijs moest worden gesteld. Reeds in 1583 richtten stadhouder Willem Lodewijk van Nassau en de Staten van Friesland te Franeker de academie op, als een kweekschool voor gereformeerde (= hervormde) predikanten. En van 4 maart 1586 dateren de "Articulen bij Burgemeesteren, Raidt ende Gesworen Gemeente der Stadt Franeker, metsampt den Dienaer des Godtlijcken Woordts aldaer geordonneert, waer durch bij hem de regieringe van den schole gereformeert es".^e Ingevolge art. 1 moesten "de Rectoor met alle sijne ondermeesters d' Gereformeerde religie (welcker somma inder Heydelbergsche catechismo es vervatet) mit hun handen onderschrijven ende (onder) eede bevestigen". Ze waren "den Raedt onderworpen" en konden door die "bij advijs des Kerckenraedts" aangenomen en afgezet worden, of wat betreft de ondermeesters, mede bij advies van de rector. Een college van twee *scholarchen* (schoolopzieners) werd ingesteld; één van hen was de predikant Sixtus Rippertus. (Die grote invloed van de kerk verminderde, althans in de steden, langzamerhand, doordat de magistraat

a A. Telting, *Register van het Archief van Franeker, in chronologische volgorde opgemaakt* (Franeker 1867), no. 132. Zie ook: A. Hallema in *Bijdragen en Mededeelingen v/h Historisch Genootschap*, dl. 49 blz. 270-340, waar het o.a. over deze inventaris gaat, vooral over van Dalen's boekenbezit. Kritiek hierop van M.E. Kronenberg in "Het Boek" 2e reeks, 17e jrg. (1928), blz. 347 onder de titel "Bibliografisch Prutswerk".

b E.L. Vriemoet, *Athenarum Frisiacarum libri duo*, (Leeuwarden 1758), p. 74, 76, 127.

c Telting, *Register*, no. 381. A. Hallema schreef in "De nieuwe Eeuw" (1925) over: "Een financiële schakel tussen School en Kerkfabriek te Franeker 1540-1560"; Id. in *Paedagogische Studiën* (1933) afl. 5, blz. 67-82 over: "Het idee van de Middelbare school vóór Thorbeckes Middelbare Onderwijswet. Een bijdrage tot de geschiedenis van het M.O. hier te lande of de Stadsschool voor het M.O. te Franeker begin 19e eeuw".

d Ordonnantieboek van Gedeputeerde Staten, 1592-1643.

e Telting, *Register*, no. 229; zie ook in "Het Schoolblad" van 2 en 9 april 1925.

meer en meer het recht van benoeming, ontslag en toezicht aan zich trok.) School werd gehouden: 's zomers van 6 tot 8, van 9 tot 10.30, van 12 tot 2 en van 3 tot 5 uur en 's winters van 8 tot 11 en van 1 tot 4, "beholdelicken des Donderdaechs (na 12 uur), een Speeldach der Juecht, om hun met eerlijcken exercitie te vermaecken". Donderdagmiddags was er dus geen school. De rector en de meesters moesten alle zondagen voor de predicatie 's morgens van 6 tot 7 ('s winters van 7 tot 8) de kinderen leren, de oudsten (*majoribus*) het Evangelie in het Grieks, de jongeren (*minoribus*) in het Latijn doen lezen, terwijl de Duitse meester zijn leerlingen de catechismus moest leren opzeggen. Daarna trokken ze met hun discipelen in optocht naar de kerk, "ordentlijcken ende tuchtelicken", hielden in de kerk opzicht over de lieve jeugd en geleidden ze "nae 't sermoen wederom nae der schole", bestrafden hen die zich niet goed gedragen hadden, en vroegen de oudsten de tekst en de hoofddelen van de preek af en de jongeren enige spreuken. Rector en meesters moesten hun leerlingen "gestadich" oefenen in de catechismus en in het zingen van de psalmen Davids. Op zaterdag moest de rector de absenten "over den gantsche schole" opnemen. Geen bijscholen zouden worden geduld, dan een "françoise ende reeckenschoole" en een voor de "meyskens". Rector en meesters moesten "sich van allen anderen handelingen ende ampten afhouden". De schoolpenningen bedroegen voor elk kind per kwartaal: bij de rector 11 st., bij de conrector 8 st. en bij de Duitse meester 5 st. Bovendien genoot de rector jaarlijks uit de kerkgoederen 100 ggd. (=140 c.g.), de conrector 100 c.g., beiden met vrij wonen, en de Duitse meester 80 c.g., eveneens met vrije woning. Bij het overgaan van de leerlingen van de ene meester naar de andere, kreeg de eerste van de kinderen een geschenk, dat de 9 st. niet mocht te boven gaan; als er een boek "uit" was, kreeg de meester van ieder kind "een blank" (=een muntje van ca. 3½ cent). Verder moesten de meesters toezien, "dat die kinderen eerlick ende bequamlick sunder pracht ende overdaet gekledet zijn". Tenslotte werd nog vastgesteld, dat de meesters de rector zullen "obedieren" (gehoorzamen) en dat "indien eenighe questie onder hen mochte ontstaen" de *scholarchen* of desnoods de presiderende burgemeester zou moeten beslissen. We merken op, hoe weinig in deze "Articulen" over het onderwijs zelf wordt gezegd.

De rector mr. Theodorus Mantegum heeft deze verordening mede ondertekend. In het bovengenoemde verzoekschrift aan de magistraat dd. 23 nov. 1599, verklaart hij, "dat hij in de Medicijnen gestudeerd hebbende, intusschen min of meer de practijk had uitgeoefend, waardoor eenige gequalificeerde personen zijn verstand en redelijk geluk (door Gods genade) bespeurende, hem al voor lang tot hun ordinair medicijnmeester verzocht en gebruikt hadden. Hij was nu welgezind, zich geheel en al *ad praxin medicinae* te begeven, en verzocht daarom zijn ontslag als rector, bijaldien hij voor Stads-Medicus op een redelijk traktement en jaarlijksche gagie mogt worden aangenomen." De raad willigde dit verzoek in, en stelde hem bij besluit van dezelfde dag aan tot stadsmedicus, op een traktement van 250 c.g. per jaar, mits dat hij, "des verzocht, gehouden zal wezen de armen om Gods wille en de gequalificeerden voor redelijk salaris te bedienen en zich voorts allenthalve te holden en dragen als een goed vroom Medicus en getrouw dienaar en officier van de Stad tot goede benoegen van den Raad schuldig is en behoort te doen".^a

Tot rector schijnt nu benoemd te zijn S. Scotus, rector te Joure. Deze schreef evenwel op 7 dec. 1599 aan de stadssecretaris Paulus Ghemmenich, dat hij zich verontschuldigde en niet kon overkomen.^b

En nu schijnt men zich weer tot Theodorus Mantegum gewend te hebben, die althans in de rekeningen van het Geestelijk Comptoir van de stad geregeld zijn traktement van 140 c.g. ontvangt en in okt. 1606 nog als rector voorkomt en dit bleef tot zijn overlijden, op 29 jan. 1607. Zijn vrouw Tiaecke Eeuwedr. was op 10 maart 1606 gestorven. Beiden zijn in de Martinikerk te Franeker begraven.

In 1607 werd het rectoraat opgedragen aan Johannes Fungeri, zoon van Funger Johannes, rector te Leeuwarden van 1576 tot 1580,^c die op 4 juni 1607 in het academisch

a Telting, *Register*, no. 381.

b Telting, *Register*, no. 382.

c J.C.G. Boot, *De historia Gymnasii Leovardiensis ab origine ad haec tempora* (Leeuwarden 1854), p. 8.

album heet "I.U. Doct. et Scholae Franekeranae Rector".^a Dominee Rudolphus Artopoeus, predikant te Franeker van ca. 1597 tot 1617, had 40 ggl. ontvangen, "ter recompens van de diensten bij hem na des Rectoors Theodori Mantegum aflijvigheid in de Schole gedaan" (14 okt. 1607^b); hieruit blijkt dus ook duidelijk, dat Mantegum tot zijn dood rector was. Joannes Fungeri was rector geweest te Bolsward en sedert 1592 te Leeuwarden, vanwaar hij naar Franeker vertrok. Eén van de magistraatsleden (Wijtze Beijma) was naar Leeuwarden geweest om met J. Fungeri over het beroep te handelen, en kreeg daarvoor in 1608 onkosten vergoed.^c Fungeri was blijkbaar ziekelijk, want hij had een subrector naast zich: Gerardus Fockenius van 1607 tot 1611 en Wibrandus Revius van 1611 tot 1612.^d Niet lang heeft Fungeri het rectoraat bediend: reeds op 11 mei 1612 is hij overleden. Zijn vrouw Ludts Wibedr. stierf op 25 nov. 1620. (Reeds voor nov. 1601 was hij met haar getrouwd).^e Ook zij liggen beiden in de Martinikerk te Franeker. Hij was ook medicus.

De "Articulen" betreffende de scholen te Franeker, d.d. 4 maart 1586, waren op 22 nov. 1591 en op 3 maart 1602 opnieuw herzien,^f doch de veranderingen waren niet van veel belang. Bij de rectorvacature in 1612 werden nieuwe "Articulen, waarna sich die Rector ende andere schoolmeesters binnen Franeker zullen hebben te reguleren" opgesteld en op 2 mei 1613 gearresteerd.^g De schooltijden waren nog als in 1586 "exempt de speeldaaghen, die ordinarie des Woensdachs ende Saterdachs nae één vuyre zullen gehouden worden, waerenbooven alle verndel jaaren voor het schoolgelt twee speeldaaghen extraordinarie vergunt worden, sunder eenichsins andere speeldaghen extraordinarie te genieten, onder wat pretext (voorwendsel) het zij, anders als solomnele Promotien geschieden". Dat waren dus alle vakanties 2 dagen per kwartaal en de dagen van de promotie naar andere scholen of klassen. Kerkgang, vóór- en na-oefening nog als in 1586. Het artikel over de "bijscholen" is vervallen: die mochten nu dus blijkbaar bestaan. Het schoolgeld bedroeg per kwartaal: de *secundani* en *tertiani* 14 st., de *quartiani* 12 st. aan de rector; de conrector ontving 10 st., de derde Latijnse meester 8 st. en de Duitse meester 6 st. "alle verndeljaars, bij den Rector ende de ondermeesters te deelen als tot noch toe is geschiet. Waarenboven d' Rector jaarlix 250 gl., die Conrector 225 gl., met d' huysen hen beiden bestelt, die 3e Latijnsche meester 150 gl. ende die Duijtsche meester, zijnde mede organist en voorsanger, 200 gl. met 20 goudgl. (28 gl.) tot een wooninghe zullen gauderen". Ook de fooien bij overgang en als een boek "uit" was (1 stuiver) bleven gehandhaafd. De "meyskens" zullen "bij een meester apart (als gebruickelick) geleert worden". "Die conrector en andere ondermeesters zullen in des Rectoors absentie zo wel binnen als buyten de schole, des Rectoors discipulen met d' andere in tucht en discipline holden". Kwesties, die mochten "entrijsen", werden aan de *scholarchen* ter beslissing voorgelegd, desnoods met overroeping van de presiderende burgemeester.

Op deze "Articulen" werd nu de subrector en medisch doctor Wijbrandus Revius - hij was op 16 mei 1606 aan de Franeker academie ingeschreven als medisch student^h - tot rector beroepen met ingang van aug. 1612, op 250 c.g. traktement; in 1613 verhoogd tot 275 c.g., in 1617 tot 350 c.g. en omstreeks 1620 tot 400 c.g. Hij wordt op 18 nov. 1619 door de classis Franeker aangeschreven om met "zijne collegen en hypodidascae" de Heidelbergse Catechismus, de Nederlandse Confessie en de Canons van (de Synode van) Dordrecht te

a Vriemoet, *Athenarum*, p. 74, 119.

b Telting, *Register*, no. 541.

c Telting, *Register*, no. 541

d Fungeri en Fockenius ontvingen het eerste jaar bij provisie hun traktementen uit handen van de stads rentemeester voor de helft en van de ontvanger van het stadscorpus voor de andere helft; om de kerk te helpen bevorderen in de nodigste reparatiën, ontvingen zij dit jaar niets uit het Geestelijk Comptoir. Ook Theodorus Laurman moet - volgens Banga - sub-rector bij Joh. Fungeri geweest zijn. (Vriemoet, *Athenarum*, p. 163, 226 en 293.)

e Acteboek Leeuwarden, 1588-1604.

f Telting, *Register*, no. 290 en 433.

g Telting, *Register*, no. 655. (Zie bijlage 1.)

h Vriemoet, *Athenarum*, p. 356.

komen ondertekenen.^a (Uit dit stuk blijkt ook dat hij medisch doctor was.) Ook in 1618/19 was er nog sprake van een sub-rector, namelijk Arnoldus Siderius, weldra predikant te Finkum. Revius' levenswandel liet blijkbaar één en ander te wensen over: in 1638 werd hij daarover ernstig door zijn superieuren onderhouden,^b met bedreiging van ontslag; indien hij zich niet verbeterde.^c Revius is hier in 1647 overleden.

De rector genoot "immuniteit van impostien" (= vrijdom van accijns), evenals de professoren en andere leden van de academie, wat de Franeker magistraat in nov. 1647 ook weer voor de te beroepen rector bij Gedeputeerde Staten aanvraag en verkreeg.^d Stadhouder Willem Frederik richtte nu aan de magistraat een brief van aanbeveling van Olpherdus Belida, rector te Harlingen, voor het door de dood van Revius vacerende rectoraat te Franeker (20 jan. 1648).^e De magistraat benoemde Belida echter niet, doch Johannes Henricus Goddaeus, rector te Schuttrop in Duitsland, op een traktement van 560 gl. benevens de schoolgelden en vrije woning, of 100 gl. in plaats daarvan (23 maart 1648). Bij schrijven van 2 april 1648 bedankte Goddaeus evenwel voor de benoeming. Nu werd op 12 april 1648 Samuel Snethlage, rector te Appingedam, benoemd, over wie reeds op 13 maart gunstige informatie was binnengekomen. Doch ook deze bedankte op 2 mei.

Op 23 juni 1648 werd een beroep uitgebracht op Joannes Hypstetus, en deze nam eindelijk de benoeming aan. Hem was een traktement toegezegd van 600 gl. en het schoolgeld, doch zonder vrije woning en hij moest zich verbinden, het rectoraat tenminste drie of vier jaar waar te nemen. Desniettenstaande werd hem op 4 april 1650 op zijn verzoek eervol ontslag door de magistraat verleend,^f nadat hij met zijn discipelen nog het jaarlijkse examen had gehouden, waarbij ook de *scholarchen* waren uitgenodigd tegenwoordig te zijn.^g Wat er verder van hem is geworden, weet ik niet.

De magistraat bracht nu andermaal een beroeping uit op Joannes Henricus Goddaeus te Schuttrop (10 juni 1650), die evenwel opnieuw bedankte. Het rectoraat werd nu aangeboden aan Michael Wolpherdus te Groningen, mits hij zich vooraf aan een tentamen wilde onderwerpen (20 aug. 1650). Dit tentamen viel blijkbaar goed uit, want reeds op 30 aug. volgde de officiële benoeming,^h waarvan secretaris Jacob van Ghemmenich de benoemde kennis gaf. De nieuwe rector was te Bremen geboren en had te Groningen gestudeerd. Zijn vrouw heette Anna Onnes. Teltingⁱ gunt ons een blik op de periculen van de rector vanwege het schoolgeld, dat hij met de conrector, *hypodidasculus* en andere meesters moest delen, en waarvan hij het hem toekomende niet dan met moeite en twisting kon loskrijgen. Hij beklagt zich hierover bij de magistraat en verzocht in plaats van die schoolgelden jaarlijks "eene honorabele vereering". Op 8 jan. 1651 werd hem geantwoord, dat hij ieder kwartaal zijn traktement kon beuren bij de stadsrentmeester, en dat hij zich betreffende de schoolgelden had te reguleren naar de "Articulen" van 1613. Nog in hetzelfde jaar beklagde hij zich bij het gerecht van de stad, dat de pachters van het gemaal weigerden hem de academische immuniteit te laten genieten (=vrijdom van accijns). Hier had hij meer succes: de magistraat richtte zich daarom tot Gedeputeerde Staten, die op 26 sept. 1651 de pachters aanschreven, de

a *Telting, Register, no. 706.*

b Collectie Wierda no 23. Archief Franeker.

c Op 10 jan. 1645 waren de school-artikelen opnieuw herzien; betreffende de kerkgang der kinderen werd vastgesteld, dat de kinderen daarvan van St. Victor tot St. Pieter ad Cathedram (van 10 okt. tot 22 feb.) verschoond zouden wezen, vermits de koude. (In de kerken werd toen niet gestookt.) Doch dat van St. Pieter tot St. Victor de hand daaraan zou worden gehouden. Verder zal het "Kort begrip vande catechismus" op kosten van de stad in de respectieve scholen geïntroduceerd en elk scholier een exemplaar vereerd worden.

d *Telting, Register, no. 954.*

e *Telting, Register, no. 955.*

f *Telting, Register, no. 991.*

g *Telting, Register, no. 989.*

h *Telting, Register, no. 993.*

i *Telting, Register, no. 1000.*

rector van die vrijdom te laten genieten.^a Nu hij toch eenmaal aan het klagen was, volgde er nog een rekwist aan de magistraat en de kerkvoogden, mede ondertekend door de andere meesters, "houdende beklag, dat de doodgravers de aarde uit de graven, welke zij bij het grafmaken overhouden, tezamen kroonden op de plaats tot de schole behoorende, tot oneer van de school en van de stad, en nadeel voor de gezondheid door de nadeelige uitwazemingen, en bij regenachtig weer door dat opgehoopte slijk veroorzakende, dat de kinderen, die de Latijnse bovenscholen frequenteren (bezoeken), gevaar loopen van de trappen te vallen." De rector verzocht ook, dat de deur van zijn school, "het beschutsel van een varkenskot gelijkende", vernieuwd mocht worden, en dat hem tot zijn gebruik de zuiderplaats of het erf nevens zijn auditorium ten westen mocht worden toegestaan, in wel geval hij presenteerde, die door een staketsel te bevredigen. Verder verzochten de meesters, dat er uren mochten worden aangewezen, op welke zowel de Latijnse als de Nederduitse klerken (leerlingen) in de schrijfkunst, waarin groot gebrek werd bespeurd, mochten worden geoefend.^b Het antwoord op dit rekwist is niet meer in het stadsarchief te vinden. In 1655 was het rectoraat weer vacant; waar Wolpherdus bleef, is mij niet bekend.

Eerste sollicitant was (Ni)claes van Amama. Deze was in 1653 student aan de academie te Franeker, doch werd toen door de academische senaat verbannen wegens allerlei baldadigheden, die hij had bedreven (o.a. het wegnemen van het slot van de stads-valbrug en het overschepen van de stadsgracht bij nacht).^c En ofschoon de magistraat, trotserende sententie van de senaat, hem toen in de stad had geduld (totdat het Hof van Friesland ingreep, en hij er uit moest!), ging men nu niet op zijn sollicitatie in.

Benoemd werd de later zo beroemde Balthazar Bekker. Hij had wijsbegeerte etc. gestudeerd te Groningen en theologie te Franeker en was juist in 1655 na een schitterend examen tot proponent aangenomen. Hem werd op 10 april 1655^d provisioneel het vacante rectoraat van de Latijnse school opgedragen. Hij trouwde op 28 nov. 1655 te Franeker met Elsie Walkens, dochter van de Franeker predikant Hajo Johs. Walkens (1642-1664 overl.). Het rectoraat schijnt hem geen blijvende voldoening te hebben geschonken: in april 1657 werd hij predikant te Oosterlittens. Hij schrijft zelf "dat de goede God hem van deze post ontzette", toen hij tot predikant te Oosterlittens beroepen werd.^e Zijn eerste vrouw Elsie Walkens overleed daar in 1664. In 1666 volgde hij zijn schoonvader op als predikant te Franeker. Hij hertrouwde daar in 1666 met Froukje Fullenius, weduwe van N. Bloemendal, secretaris van Dokkum. Zij was een dochter van Bernardus Fullenius, hoogleraar in de wiskunde te Franeker. In 1674 vertrok Bekker als predikant naar Loenen en in 1679 naar Amsterdam, waar hij op 11 juni 1698 overleed. Hij werd te Jelsum begraven, waar hij door zijn tweede vrouw vaste goederen bezat en een grafkelder in de kerk. Slechts terloops noemen we hier zijn strijd tegen het bijgeloof, zoals die tot uiting kwam in zijn "Betooverde Waereld, sijnde een grondig onderzoek van 't gemeene gevoelen aangaande de Geesten, derselver aart, vermogen, bewind en bedrijf, alsook hetgeen de Menschen door derzelver kracht of gemeenschap doen" (1691).

Door stadhouder Willem Frederik van Nassau werd nu Nicolaus Hachtingius, conrector te Dokkum, bij de magistraat voor het vacerende rectoraat aanbevolen (23 april 1657).^f Benoemd werd evenwel Nicolaas Hilarius, van Hindeloopen, wiens attestatie in juli 1658 inkwam. Ofschoon dus blijkbaar van zins te komen, heeft hij nog voor de benoeming bedankt en is te Hindeloopen gebleven. Want in 1658 was Jacobus Buma (was reeds sub- of plaatsvervangend rector) *Rector Scholae Latinae* te Franeker. Volgens Romein^g was hij te St. Annaparochie geboren, had te Franeker gestudeerd en was daar kandidaat geworden. Op 8

a Telting, *Register*, no. 1008.

b Telting, *Register*, no. 1011.

c Telting, *Register*, no. 1021.

d T.A. Romein, *Naamlijst der predikanten sedert de hervorming tot nu toe, in de hervormde gemeente van Friesland*, (Leeuwarden, 1886), p. 286.

e *De Navorscher* X, p. 83.

f Telting, *Register*, no. 1055.

g Romein, *Naamlijst*, p. 672.

jan. 1658 was hier Aeltie Claeses de vrouw van Jacobus Buma, "S.S. theol. cand. en subrektor" te Franeker. Hij ontving in mei 1659 een traktement, en wel 400 c.g. Hij bekleedde het rectoraat tot okt. 1670, toen hij predikant te Oosterwolde werd, waar hij eind 1699 overleed. De corrector Wernerus Cancrinus nam het rectoraat tijdens de vacature waar.

Op 11 mei 1670 werd nog eens vastgesteld, dat de *scholarchen* bij een vacature een nominatie van drie "bequame personen" konden voordragen, waaruit de magistraat naar believen een keuze deed.^a Er waren toen dus ook *scholarchen*. Bekend is dat dr. Tarquinius Brunia, die in 1698 tot lid van de vroedschap en in 1700 tot burgemeester gekozen werd, perpetueel *scholarch* was. Hij overleed op 4 sept. 1715, toen op diezelfde dag door de magistraat in zijn plaats benoemd werd tot perpetueel *scholarch*: de heer Suffridus Westerhuis, rentmeester generaal der Domeinen in Friesland en presiderend burgemeester van de stad.^b

Op 19 dec. 1670 werd door de magistraat tot rector benoemd Joannes Schotanus à Sterringa. Hij was te Franeker geboren als zoon van de geleerde Christianus Schotanus, geschiedschrijver en hoogleraar aan de academie, waar ook de zoon de opleiding genoot.^c Hij studeerde letteren, filosofie en theologie.^d Op 10 nov. 1672 werd te Franeker attestatie gepasseerd om elders te trouwen aan Joannis Schotanus à Sterringa, "Lib. art. mag., S.S.M. cand. et Rector" (=meester in de Vrije Kunsten, waartoe hij op 21 nov. 1664 bevorderd was, en kandidaat tot de H. dienst en rector) te Franeker en Knierke Wijbes van Welsrijp. Ze zijn dus wellicht in laatstgenoemde plaats getrouwd. In 1674 werd het rectorstraktement met *f* 100 verhoogd, dus op *f* 500 gebracht. Op 10 jan. 1678 werd hij benoemd tot professor in de filosofie aan de Franeker academie, waar hij op 18 feb. van dat jaar zijn intrede deed. Hij bleef dit tot zijn dood in 1699.

Tot rector van de Latijnse school werd nu (1678) benoemd Jacobus Reinfort of Renferd, een Duitser die te Hamm en daarna te Groningen had gestudeerd.^e Vooral in het Hebreeuws en andere Oosterse talen blonk hij uit. Met het doel om als privaat-docent in het Hebreeuws werkzaam te zijn, kwam hij naar Franeker, waar hij op 29 jan. 1678 als student in de theologie werd ingeschreven. Nog vóór hem op 4 april van dat jaar vergunning was verleend door de academische senaat privaatlessen in het Hebreeuws te geven, verraste hem de benoeming tot rector van de Latijnse school te Franeker.^f Dit geschiedde blijkbaar op 16 maart 1678, want toen werden de schoolwetten voor de triviale school te Franeker opnieuw veranderd en vastgesteld. De geleerde meende te mogen verwachten, dat hij in een academische vacature tot professor in de Oosterse talen benoemd zou worden. Toen dit niet geschiedde, achtte hij zich miskend, bedankte in 1680 als rector (tot groot leedwezen van de magistraat en de *scholarchen*, die hem gaarne hunne grote tevredenheid over zijn onderwijs uitdrukten in een vererend testimonium) en vertrok naar Amsterdam, totdat hij in 1682 toch nog tot professor te Franeker werd benoemd.^g Hij is als professor overleden op 7 nov. 1712.

Zijn opvolger als rector werd in de zomer van 1680 Hector Reichenbach. (In okt. 1666 was hij als student ingeschreven in Franeker.^h) Van 1683 tot 1685 was hij tevens medisch doctor.ⁱ Het traktement was in 1688 tot *f* 400 teruggebracht, doch werd tijdens zijn bediening, in 1695, weer met *f* 100 verhoogd. In 1705 komt hij voor als getuige bij een testament.^j In 1709 was hij nog rector en tevens medisch doctor. Hij is op 6 okt. 1720 als rector overleden.

a *Diarium actorum* I, fol. 3°.

b *Diarium actorum* I, fol. 64°.

c Vriemoet, *Athenarum*, p. 583, 645

d Zie zijn uitvoerige levensloop in: W.B.S. Boeles, *Frieslands Hoogeschool en het Rijks Athenaeum te Franeker*, 2 dln. (Leeuwarden 1878-1889), dl. II, p. 276.

e Vriemoet, *Athenarum*, p. 645, 729.

f *Diarium actorum* II, fol. 281.

g Zie zijn levensbeschrijving in Boeles, *Hoogeschool*, dl. II, p. 300-301.

h Test. EEE 5, fol. 187.

i Rekening van het Geestelijk Kantoor, 1683/4; Vriemoet, *Athenarum*, p. 707; *Diarium actorum* II, fol. 240.

j Eveneens op 6 okt. 1685; EEE 5, fol. 330.

Zijn opvolger was de conrector Cornelius Douwes Terpstra, die reeds op 7 okt. 1720 zijn benoeming ontving, op een traktement van *f* 500. Hij trouwde hier op 30 jan. 1724 met Romelia Bruinia, ook te Franeker woonachtig. Ook hij is rector gebleven tot zijn dood, die voorviel op 17 juni 1740. Mr. Oeds Pieters, conrector, nam de rectorsschool waar en ontving daarvoor 50 c.g. extra.

Nog in hetzelfde jaar werd tot rector benoemd Ernestus Ephraim van Bergen, conrector te Harlingen. Hij trad in aug. 1740 in functie. Het traktement werd bepaald op *f* 550. Zijn vrouw, Charlotte Sophie van Dronrijp, overleed in 1746. In nov. 1750 vertrok hij als rector naar Tiel. In de rekeningen heet hij steeds de rector E. Bergie, eenmaal zelfs E. Bergje !

Op 4 dec. 1750 werd Cornelius Vogelsangh, hier eerst *praeceptor* en conrector, tot rector benoemd. In dr. Banga's aantekeningen op het stadsarchief vonden we nog, dat hij bijzonder tener en mager moet zijn geweest. Meermalen nam hij voor de Franeker predikanten de avonddiensten waar, waartoe hij als kandidaat het recht had, gelijk ook de conrector en *praeceptor* soms deden; ze preekten ook wel eens in omliggende dorpen. Dit liep eindelijk zo druk, dat de magistraat het bij resolutie van 11 sept. 1758 verbood, tenzij in bijzondere gevallen met toestemming van presiderende burgemeester en *scholarchen*.^a Het traktement bedroeg nu weer *f* 500; waarbij dan natuurlijk nog steeds de schoolgelden kwamen. Hij is hier in het voorjaar van 1771 overleden.

Op 1 juli 1771 werd tot rector aangesteld Gerardus A. Couperus *praeceptor* te Leeuwarden, op een traktement van 500 gulden. Ook hij is hier als rector overleden, in 1776. Tijdens zijn rectoraat, was in 1774 de school geheel vernieuwd en vergroot. In het midden van de gevel waren twee afzonderlijke deuren, die respectievelijk toegang verleenden tot de school van de rector rechts en tot die van de conrector links. Aan het noordelijk einde was een afzonderlijke school (lokaal) voor de *praeceptor* en aan het zuidelijk einde voor de Nederduitse meester, alles dus in een gebouw. Boven de beide middendeuren op gedenkstenen weer Latijnse inscripties,^b waaronder: "Den 1 July CI₁ I₁ CC LXXIII (1774) heeft juffer Maria Ouwens, oud 13 jaren, dochter van den Heer en Mr. W. Ouwens, den eersten steen gelegd". (Deze Willem Ouwens was een van de leden van de vroedschap, tevens burgemeester).

Met ingang van Allerheiligen 1776 werd tot rector benoemd Harmanus Bosscha, geboren te Leeuwarden in 1755, "lit. hum. studiosus" (student in de letteren) aan de Franeker academie. Het traktement bleef bepaald op *f* 500. In 1799 werd hij beroepen tot conrector te Gouda, waarvoor hij evenwel bedankte. De magistraat vereerde hem deswege op 6 april 1779 een douceur van 50 ducatonen (1 ducaton was *f* 3,15). Ze behielden hem hiermee echter niet, want toen hij in 1780 beroepen werd tot rector te Deventer, gaf hij aan die roepstem gehoor. Eerst trouwde hij nog te Franeker (op 13 aug. 1780) met Cecilia Johanna Drabbe, waarna ze naar Deventer vertrokken.

Reeds op 31 juli 1780 hadden de drie *scholarchen* bij de magistraat een drietal kandidaten voor de rectorpost voorgedragen, waaruit diezelfde dag benoemd werd Henricus Pieters Waardenburg, "lit. hum. studiosus" alhier, wederom op een traktement van *f* 500. Het werd hem in vier kwartalen uitbetaald, op 12 feb., 12 mei, 12 aug. en 12 nov. (Lichtmis, mei, St. Jacob en Allerheiligen) van elk jaar.^c Hij maakte hier dus de Patriottische woelingen van 1785/87 mee, toen een afzonderlijk college van (Patriottische) Staten van Friesland te Franeker vergaderde; waarvoor Franeker later, toen de rust hersteld was, gestraft werd o.a. met het wegnemen van zijn poorten. Het blijkt niet, of rector etc. in deze beweging een rol hebben gespeeld. Wel werd op 14 april 1789 een nieuw reglement op de Latijnse scholen alhier ingevoerd. (Met scholen bedoelde men die van de rector, van de conrector en van de *praeceptor*). Op 6 maart 1791 trouwde H. Waardenburg met Catharina Deketh, ook van

-
- a Zo werd op 3 sept. 1759 door de magistraat toestemming verleend voor de tijd van 3 maanden, aan de rector ds. C. Vogelsangh, om wegens het vertrek van ds. W. Boekholt in diens plaats prof. P. Conradi in de predikdienst te vervangen.
- b De vertaling van deze inscripties in: *Gids bij de 350-jarige herdenking van Frieslands Academie 1585-1935*, (Franeker 1935), Prov. Bibl. Leeuwarden, Pb. 2294.
- c Archief Franeker, Aanvulling Collectie Wierda, no. 156.

Franeker. In 1792 benoemd tot rector te Lingen, vertrok hij daarheen en is er in 1812 overleden. De conrector Dr. E. Drabbe nam het rectoraat tijdelijk waar en ontving daarvoor 143 c.g. (feb. 1793).

De volgende rector was Caspar Johann Wenckebach, "lit. hum. studiosus" te Leiden. Beroepen op 12 okt. 1792 aanvaardde hij op 7 jan. 1793 het rectoraat en vertrok op 12 okt. 1795 als rector naar Harderwijk. Dr. Drabbe nam weer 8 weken het rectoraat waar.

Op 20 nov. 1795 werd in zijn plaats benoemd Frederik Everhard Turr, *praeceptor* te Breda. Het traktement was steeds *f* 500. Hij trouwde op 17 mei 1796 te Zwolle met Henrietta Elizabeth Wehling aldaar; zij stierf reeds op 26 april 1797. Hij werd in het laatst van 1797 van zijn ambt ontzet, daar hij had geweigerd de "Verklaring" van 11 maart 1796 te ondertekenen, waardoor hij gehouden werd de Oranjepartij toegedaan te zijn en dat mocht in die jaren (Franse tijd!) niet. Ieder ambtenaar moest verklaren "een voorstander van de Rechten van den Mensch en van den Burger te zijn en een Vijand van het Stadhoudelijk, Aristocratisch en Eenhoofdig bestier", enz.^a Dit nu had Turr geweigerd; ook met de schoolmeester A. Hempenius had men moeite, zoals we zullen zien.^b Het vacante rectoraat werd enige maanden waargenomen door ds. Regenbogen alhier.

De raad van de gemeente Franeker vroeg per missive de agent (minister) van Nationale Opvoeding (dat was toen Theodorus van Kooten, 1798-1799), behulpzaam te willen zijn bij de vervulling van het vacante rectoraat, en droeg bij schrijven van 20 juli 1798 aan de agent tot rector voor: Isaac Verwey, rector te Dokkum, die dan ook op 7 aug. 1798 werd benoemd. In 1800 werd het traktement op *f* 700 gebracht. Hij trouwde hier op 24 nov. 1799 met Johanna Lumina Benthem, dochter van de predikant te Schingen. Zij overleed reeds op 8 jan. 1800 op 22-jarige leeftijd, waarna hij op 28 juni 1801 te Kimsverd hertrouwde met Hiltje Sijmons Blauwmus Bakker aldaar. Hij heeft het rectoraat bediend tot ca. nov. 1802. Hij dreef hier het laatste jaar tevens een boekdrukkerij, die hij na zijn afstand van het rectoraat, naar Workum overbracht.

Tot zijn opvolger werd op 21 dec. 1802 tot rector beroepen Hieronymus Wassenbergh, rector te Lochem. Hij was te Franeker geboren op 30 juli 1774 als zoon van de beroemde Franeker professor Everwinus Wassenbergh en Maria Ratelband. Hij had Oude Talen gestudeerd en was in 1798 rector en stadssecretaris te Lochem geworden. Daar trouwde hij 1799 met Anna Henrica Wilhelmina Viëtor, predikantsdochter. (Het huwelijk was ook te Franeker geproclameerd, voor het laatst op 28 juli 1799.) In 1803 kwamen ze dan te Franeker, waar zijn vader toen nog professor was (tot de opheffing van de Hogeschool door Napoleon in 1811; later ook weer aan het Atheneum tot zijn dood in dec. 1826). De Latijnse school maakte alle wederwarigheden van de Franse tijd mee onder rectoraat van H. Wassenbergh. Na het herstel van onze onafhankelijkheid in nov. 1813 werd bij Koninklijk Besluit van 2 aug. 1815 het onderwijs op de Latijnse scholen opnieuw geregeld.^c

Dit maakte een nieuw stedelijk reglement ter zake noodzakelijk, hetwelk op 25 juli 1816 door het college van curatoren (zoals de *scholarchen* zich nu noemden; het waren de heren P. Stinstra (voorz.), professor J.W. Crane (secr.) en J. Banga) werd vastgesteld. Hun notulen zijn sedert 9 nov. 1815 bewaard gebleven. Het volgende is er aan ontleend. De halfjaarlijkse overgangs-examens werden gehouden op de eerste maandag in feb. en de derde maandag in juli. Er waren 6 klassen; de cursus duurde dus 3 jaar. Vakanties: na het feb. examen één week; met Pasen en Pinksteren de feestdagen tot en met de volgende dinsdag; de grote vakantie van 6 weken; in oktober de kermisweek; van de dag voor Kerstmis tot 2 januari. De schoolgelden waren vastgesteld op: voor de twee laagste, de twee middelste en de twee hoogste klassen resp. *f* 1,50, *f* 2,25 en *f* 3 per kwartaal, benevens resp 2, 3 en 4 st. per kwartaal voor de *claviger* (=conciërge; hij genoot bovendien *f* 19 van de stad). De aspirant-

a Verzameling van Placcaten 1795-1796, bl. 371.

b Telting, *Register*, no. 3078.

c In 't einde van de 18e eeuw was aan de Franeker academie gelegenheid voor opleiding tot onderwijzer. A. Hallema schreef hierover in "De Kweekschool", jrg. XI, afl. 8 (mei 1933): "De kweekschool aan de Universiteit (De Franeker Hogeschool een kweekschool voor onderwijzers op het einde der 18e eeuw)."

scholieren moesten zich voor de toelating aan de school aan een examen onderwerpen. In het Reglement van 1816 werd ook de aard en de omvang van het Latijnse onderwijs omschreven; daarop gaan we niet in. In het verslag van de staat van de Latijnse school te Franeker, d.d. 5 feb. 1816, wordt o.a. gezegd: "Op de voorheen bloeyende Lat. scholen dezer Stad heeft ook vooral de suppressie (opheffing) van den Vrieschen Universiteit den nadeeligsten invloed gehad, zoodat nog laatstelijk, binnen een zeer kort tijdsverloop het getal leerlingen van 16 tot op 6 verminderd was. Tot voor weinige jaren was het onderwijs verdeeld tusschen een rector, conrector en Praeceptor, vervolgens tusschen rector en conrector; thans wordt hetzelfde, doch slechts provisioneel door de rector Mr. Hieronymus Wassenbergh alleen gegeven. Het getal der leerlingen is thans 8." De examens werden op het raadhuis gehouden en waren voor het publiek toegankelijk. De knapste leerlingen werden met premies begiftigd (boekwerken).

Het Koninklijk Besluit eiste ook invoering van mathematisch onderwijs (wiskunde) op de Latijnse scholen. Aangezien Wassenbergh dat liever niet op zich nam, werd in feb. 1817 daarmee belast de onderwijzer aan de nutsschool E. Meijer (tweemaal per week 1 uur) en na diens vertrek, in juni 1820, zijn opvolger P. Bolland, totdat het in 1821 aan de nieuwe conrector werd opgedragen. Een uitgebreide instructie voor deze onderwijzer in de wiskunde werd vastgesteld (11 feb. 1817); het traktement zou bedragen *f* 60 per jaar zonder schoolgelden. Het traktement van de rector bedroeg *f* 400 van het rijk en *f* 400 van de stad; bij ontstentenis van een conrector genoot hij voor het waarnemen van diens functie *f* 200 van de stad; in 1816 was het salaris nog met *f* 100 verhoogd wegens vermeerdering van lesuren. De schooltijden waren nu van 9 - 12 u. en van 14.00 - 17.00 u. (in de drie wintermaanden van 14.00 - 16.00 u.). In 1818 kwamen "eenige desorders" op de school voor, waarop een instructie op de orde en tucht werd vastgesteld, waarbij "slaan en alle corporele straffen, hoe genaamd, uitdrukkelijk uitgesloten en afgeschaft" werden. In juni 1819 evenwel werd de rector door burgemeesteren en curatoren onderhouden wegens overtreding van dit artikel. In 1818 vergunde de regering, dat weer een conrector zou worden aangesteld op *f* 600 traktement, waarvoor nu een oproeping in de bladen werd geplaatst. Sedert 1812 was er geen conrector geweest; sedert 1805 geen *praeceptor*. Met het bezetten van het conrectoraat wilde het niet vlotten: eerst op 18 juli 1821 werd P.H.A. van Zillesen, "phil. theor. et lit. hum. cand." te Amsterdam tot conrector benoemd, op een traktement van *f* 700. (Zie verder onder het hoofdstuk: conrectoren.) In 1822 waren er 17 leerlingen. Bij het voorjaarsexamen op 2 feb. 1824 kon rector Wassenbergh wegens ziekte, niet tegenwoordig zijn; reeds op 12 feb. is hij overleden, oud 50 jaar en 6 mnd.; zijn vrouw was hem reeds op 3 dec. 1820 voorgegaan; beiden liggen in de Martinikerk te Franeker begraven.

Op 22 maart 1824 benoemde de minister van Publiek Onderwijs, enz., op voordracht van curatoren, tot rector van de Latijnse school te Franeker Sijtze Willem Schippers, rector te Bolsward, "phil. theol. et lit. hum. dr.", op een jaarwedde van *f* 900. Eerst op 1 juli 1824 aanvaardde hij zijn betrekking, na in juni gehuwd te zijn met W. van Sloterdijk. Reeds op 6 dec. 1824 overleed hij, nog maar 31 jaar oud.

Op 3 maart 1825 benoemde de minister van Binnenlandse Zaken en Onderwijs op voordracht van curatoren, Gerard van Wieringhen Borski, conrector te Franeker, tot rector. Hij werd op 7 april geïnstalleerd; hij was toen 24 jaar oud. (Hij was geboren op 29 jan. 1801.) Juist in 1825 had hij te Utrecht de vereiste doctorale graad in de letteren behaald. In het laatst van 1829 vertrok Borski als rector naar Zierikzee.

De minister benoemde op 5 dec. 1829 tot zijn opvolger, op voordracht van de curatoren, Petrus Henricus Ferdinandus Junius, doctor in de letteren te Leiden. Op 11 jan. 1830 aanvaardde hij het rectoraat, nadat hij een poging om eerder over te komen "wegens de menigvuldig gevallen sneeuw en daardoor ontstaande onbruikbaarheid der wegen" had moeten opgeven. Hij was geboren te Harlingen op 9 feb. 1807. Onder zijn rectoraat leefde de school nog eens op: in 1831 waren er 24 leerlingen, in 1844 zelfs 31, die op de examina over het algemeen van goede vorderingen blijk gaven; velen werden aan de academiën afgeleverd. Op 10 okt. 1831 moest Junius als schutter mee naar de grenzen (Belgische Opstand!), tot schade van de school, die nu geheel voor rekening van de conrector Burghgraaf kwam. Gelukkig kon Junius na de zomervakantie, op 1 sept. 1832 met tijdelijk verlof, zijn werk weer hervatten, maar op 21 nov. moest hij zich weer naar het leger begeven (hij was luitenant). Met de tijdelijke waarneming ging het niet vlot: eerst op 12 maart 1833 kon de waarnemend rector

Carel van Ossenbruggen, kandidaat in de Letteren te Leiden, oud 23 jaar, zijn functie aanvaarden. Hij had misvormde voeten. Hij werd reeds diezelfde zomer benoemd tot *praeceptor* te 's Gravenhage. Gelukkig kwam Junius op 9 sept. 1833 met groot verlof uit dienst, mits een plaatsvervanger stellende. Hij trouwde Aidina Helena Burhoven Viëtor, die op 16 juni 1841, op 34-jarige leeftijd stierf; op 3 sept. 1845 is hij hier hertrouwd met T. Staats.

In 1843 werd de Latijnse school omgezet in een stedelijk gymnasium, door daaraan te verbinden een leraar in de moderne talen, wiens lessen ook toegankelijk zouden zijn voor hen, "die geen geleerde opleiding verlangden". Het conrectoraat, dat in 1845 vacant kwam, werd intussen niet weer vervuld.

Als zoëven bedoelde leraar werd dan op 18 sept. 1843 aan het gymnasium verbonden Johannes Henricus Behrns, die sedert 1828 lector was aan het in 1843 opgeheven Atheneum, en voor wie de curatoren zich veel moeite hadden gegeven om hem voor Franeker te behouden. Zijn traktement zou *f* 500 bedragen, terwijl hij ook wiskunde zou onderwijzen. In 1840 was hij tevens aangesteld tot schoolopziener in het 9e District van Friesland. Toen met ingang van 1 jan. 1858 zijn benoeming tot inspecteur van het lager onderwijs in Friesland volgde, bedankte hij als leraar aan het gymnasium. Hij bleef inspecteur tot 1880, heeft zeer veel voor het onderwijs in Friesland gedaan en is op 5 maart 1883 overleden op 80-jarige leeftijd.

Vervolgens hebben als leraar de rector Junius ter zijde gestaan: dr. Eelco Verwijs, die 15 april 1858 in functie trad.^a Hij trouwde en verloor hier zijn eerste vrouw Aemilia Wiskje Fontein (overleden in 1861). Zijn salaris bedroeg *f* 300 van het rijk, *f* 200 van de stad en *f* 400 uit de Stichting A.F. Schurman te Franeker. (Behrns had uit deze stichting *f* 200 per jaar genoten.) In 1862 werd dr. Verwijs tot archivaris en bibliothecaris van Friesland benoemd. Hij hertrouwde in 1864 nog met Lamberdina Henriette Telting van Franeker.

Zijn opvolger als leraar in de moderne talen werd eind 1862 J.C. Eger, instituteur te Appingedam. Deze vertrok in 1864 naar Sneek. In zijn plaats werd benoemd M.L. Keijdel van Barneveld; deze werd in aug. 1865 benoemd tot leraar aan de HBS te Dordrecht. Zijn functie werd voorlopig opgedragen aan L. Nauta, onderwijzer in de nieuwe talen te Leeuwarden. Op 23 dec. 1865 werd benoemd J.F. Drost, leraar aan het gymnasium te Almelo, tot leraar in de levende talen, wiskunde, geschiedenis en aardrijkskunde alhier.

Zo waren er dus aan het stedelijk gymnasium steeds twee leraren werkzaam: de rector voor de klassieke en de leraar voor de moderne talen en wiskunde; ook gaven ze onderwijs in aardrijkskunde en geschiedenis, wiskundige geografie en mythologie.

Bij de gewone jaarlijkse promotie op 30 juni 1854 hield de rector Junius een gedachtenisrede ter gelegenheid van zijn zilveren rectoraat alhier, (17 juli was de eigenlijke datum, maar dat viel in de vakantie); de curatoren vereerden hem met een boekwerk.

Zo is dr. P.H.F. Junius tot zijn overlijden op 6 dec. 1868 rector gebleven. Zijn vrouw Trijntje Staats overleed op 2 dec. 1868. Op 23 en 25 juni 1868 had nog het jaarlijks examen en de promotie plaats.^b Hij, de laatste in de rij, heeft de functie langer bekleed dan één van zijn voorgangers. In de vacature werd niet voorzien, ofschoon de school in 1868 nog 27 leerlingen telde. De gymnasia in de kleinere steden hadden blijkbaar hun tijd gehad. Toch werd eerst in de raadsvergadering van 3 sept. 1878 definitief besloten, dat te Franeker geen gymnasium meer zou zijn; op een verzoekschrift van curatoren aan de raad gericht tot instandhouding der school, was geen acht geslagen.

1b. De conrectoren.

Nu de geschiedenis der Latijnse school in het voorgaande vrij uitvoerig is behandeld kunnen we met een enkele verwijzing volstaan om dan te trachten een zo volledig mogelijke lijst van conrectoren te geven. In 1543 werd besloten, dat er twee goede schoolmeesters zouden zijn; de eerste was natuurlijk de rector, de tweede kan net zo goed de Nederduitse meester als de

a *Frysk Jierboek* 1943, p. 62 e.v.

b *Leeuwarder Courant*.

conrector zijn geweest. Er werden bovendien geen namen genoemd. In 1544 is sprake van "de groote en de kleine scholen"; de eerste is de Latijnse, de tweede zeer waarschijnlijk de Nederduitse school. In 1547 is sprake van de rector en nog twee schoolmeesters, van wie de ene natuurlijk de conrector moet zijn geweest, de tweede waarschijnlijk de Duitse meester. Uit een resolutie van 1550^a zou men opmaken, dat ze toen "met hun vieren" waren, dus rector, conrector, *praeceptor* en Duitse meester. Maar in 1558 is weer sprake van twee meesters, tot een van wie voor dat jaar aangenomen wordt mr. Durck Evertsz, wonende binnen Sneek.^b Toch weten we nog niet zeker, of dit wel de eerst bekende conrector was; hij kan ook Duitse meester zijn geweest. In 1560 heeft de rector twee ondermeesters; ook in de "Articulen" van 1586 (Zie hiervoor) worden genoemd: rector, tweede meester (conrector) en Duitse meester. Doch ze zijn ondertekend door twee Duitse meesters. De ene was vrij zeker de *praeceptor*.

We kunnen als zeker aannemen, dat de rector in elk geval sedert 1547 door een conrector werd bijgestaan, maar eerst sedert 1586 zijn hun namen ons overgeleverd. De "Articulen" van dat jaar zijn namelijk behalve door de rector mr. Theod. Mantegem mede ondertekend door de tweede meester Idsardus Nicolai,^c die 100 c.g. traktement per jaar zou genieten met vrije woning. Hij was te Franeker geboren;^d daar door de rector Mantegem onderwezen en door ds. Sixtus Ripperti tot lidmaat aangenomen. In nov. 1589 bedankte hij (volgens de genoemde rekening) en werd in 1591 predikant te Tzummarum, 1593 te Franeker, 1599 te Hallum en 1603 te Minnertsma, waar hij in 1611 overleed. Zijn lijfspreuk was: *temperans, justus, pius* (=matig, rechtvaardig, vroom). In nov. 1589 werd Johannes Joachimi conrector. Hij overleed in 1596. De vader Jochum Jans ontving toen nog 75 c.g. traktement voor zijn overleden zoon.

In mei 1596 werd Vibrandus Petraeus (Wiebren Pieters) tot conrector benoemd. Het spreekt vanzelf, dat deze onderwijzers aan Latijnse scholen, hun namen verlatiniseerden, een gewoonte die ook andere geletterden toen met hen gemeen hadden (predikanten, notarissen, procureurs, schoolmeesters soms ook). In de rekeningen heet hij Vibrandus Petraeus Billandinus wat er op kan wijzen, dat hij van het Bildt afkomstig was. Hij genoot *f* 150 traktement. Hij is in mei 1600 vertrokken en in 1601 vinden we hem als predikant te Lutkewierum.^e

In mei 1600 werd Hieronymus Wijjaerda, medisch doctor, hier conrector; het traktement werd op 150 c.g. gebracht. In 1604 bedankte hij, wegens zijn benoeming tot stads-medicus te Harlingen.^f Hij ging er evenwel blijkbaar niet heen, want sedert 1604 vinden we hem hier als derde Latijnse meester (Zie verder bij *Hypodidasculi*).

Op 24 april 1604 werd provisioneel tot conrector aangesteld mr. Simon Bernardi, *hypodidasculus* alhier. Hij had deze benoeming per rekwesit aan de magistraat verzocht; hij was ook *notaris publicus*. Op 4 okt. 1611 verzocht hij de magistraat een beloning wegens voorzingen in de kerk, door hem in 1608 en in 1611 tijdens vacatures "nae sijn beste vermogen" gedaan, "ende door sijn ongeschikheit van singhen, daarvan menich roodt aengesicht affgedragen ende gheleden";^g hij kreeg 15 c.g. Zijn vrouw heette Neeltgen Doyema (bijv. in 1609 en 1610 genoemd) en was een dochter van notaris Johs. Doyema (bijv. in jan. 1606 en 1608 genoemd).^h Het traktement werd in 1608 225 c.g., in 1616 250 c.g., in 1619 280 c.g. en in 1621 320 c.g. Hij bleef conrector tot mei 1625.

In datzelfde jaar nog werd Aemilius Wijjaerda conrector te Franeker, die ook op 23 aug. 1628 als zodanig voorkomt.ⁱ Hij tekende zich AE. Wiaerda Jelsemius, wat op afkomst uit Jelsum zal wijzen. Het traktement, eerst 250 c.g., werd in 1628 gebracht op 300 c.g. en in

a Privilegeboek, bl. 122°.

b Privilegeboek, bl. 134°.

c Volgens de Rekening van het Geestelijk Kantoor reeds in 1586.

d Romein, *Naamlijst*, p. 217.

e Romein, *Naamlijst*, p. 352.

f Telting, *Register*, no. 478.

g Telting, *Register*, no. 624.

h Rekening Klaarkampster weeshuis, dl. 4, Archief Franeker.

i Bolsward R4, fol. 67°.

1634 op 350 c.g. Lange jaren heeft hij het conrectoraat bekleed: in 1642, 1650 (getuige bij een testament) en in 1651^a vinden we hem als zodanig genoemd. In het album van de Franeker academie staat hij ingeschreven op 3 feb. 1617 als "phil. et theol. stud."^b Hij bleef conrector tot zijn dood in 1670.

Op 24 mei 1670 werd tot conrector benoemd Werner Cancrinus, ook Warnerus Cancrinus geheten; het traktement bleef 350 c.g. Op 14 okt. 1672 "Werner Cancrinus S.S.M. cand. et scholae Franekeranae conrector ad examen Philosophiae admissus est."^c Hij trouwde op 28 juni 1673 te Franeker met Swaantje Geersema van Groningen. Hier heet hij Gulielmus Cancrinus, S.S.M.-kandidaat en conrector te Franeker. In nov. 1677 was hij hier nog. In april 1682 werd hij predikant te Wier. Bij zijn emeritaat op 10 aug. 1695 tekende hij aan, dat zijn naam was: Wernerus Wilhelmus Cancrinus.^d Doch reeds in mei 1680 had hij voor zijn conrectorsambt bedankt.

Toen werd Aggeus Eidsma, hier reeds *hypodidasculus*, tot conrector benoemd; traktement 350 c.g. Ook bij Romein^e vinden we dat hij conrector te Franeker is geweest. Hij was een zoon van een van de Franeker burgemeesters. In de zomer van 1684 werd hij predikant te Tzum en toen moest hij van het conrectoraat afstand doen.

Zijn opvolger werd op 11 juli 1684 dr. Sixtus Greydanus, een zoon van professor Johannes Greydanus alhier; hij was te Franeker geboren op 28 nov. 1657 en op 27 sept. 1683 gepromoveerd tot medisch doctor.^f Het conrectorstraktement werd verlaagd tot 300 c.g., benevens natuurlijk zijn aandeel in de schoolgelden. Zijn vrouw was Kunneke Gerritsdr., met wie hij op 3 april 1689 te Schalsum was getrouwd. Hij is te Franeker overleden op 12 mei 1698 en is tot zijn dood conrector gebleven.

Op 6 juni 1698 werd benoemd Petrus Nicolaïdes, uit een hele familie van rectoren en conrectoren.^g Hij vertrok in 1701 als conrector naar Leeuwarden, waar hij in 1713 overleden is. Ook hij was S.S.M.-kandidaat. (*Sacro Sancti Ministeri cand.*, dus kandidaat tot de Heilige dienst).

De volgende conrector was Tobias Gutberleth, in die functie benoemd op 26 sept. 1701, op een traktement van *f* 300. Hij is reeds op 8 jan. 1703 overleden, en was "J.U. Doct." (=doctor in de rechten), alsmede bibliothecaris van 's Lands Hogeschool te Franeker (1697-1703).^h

Een week later, op 15 jan. 1703 benoemde de magistraat tot zijn opvolger Hero Jacobusz. Sibranda, geboren te Witmarsum, aan de academie van Franeker bevorderd tot S.S.M.-kandidaat.ⁱ Op 23 april 1708 werd hij predikant te Kubaard c.a., waar hij reeds in 1716 overleed. Het conrectorstraktement bedroeg nog steeds 300 c.g.

Op 2 mei 1708 werd Godefridus Petr. Adama benoemd tot conrector; traktement *f* 300. Hij had rechten en theologie gestudeerd ("J.U. doct." in 1703 en "S.S.M.-cand." in 1706).^j Hij trouwde hier op 29 maart 1711 met Durkjen Altena, geboren ca. 1683, ook van Franeker. In 1712 werd hij tevens benoemd tot bibliothecaris van 's Lands Hogeschool alhier. Het predikambt trok hem echter aan, en toen hij in 1717 een beroep naar Pingjum c.a. ontving, volgde hij die roeping (op 8 mei geaprobeerd) en is daar op 29 aug. 1733 overleden.

Op 20 mei 1717 werd benoemd: Cornelius Terpstra, wiens attestatie van Tzum in juni inkwam. Hij studeerde aan de Hogeschool te Franeker. Slechts drie jaar heeft hij het conrectoraat bekleed: in okt. 1720 werd hij tot rector aan deze school benoemd. (Zie hiervoor.) De *praeceptor* Arnoldus de Reijger werd op 7 okt. 1720 tot conrector in zijn plaats

a Telting, *Register*, no. 1011.

b *Diarium actorum* I, fol. 4.

c *Diarium actorum* II, fol. 190.

d Romein, *Naamlijst*, p. 99.

e Romein, *Naamlijst*, p. 261.

f Vriemoet, *Athenarum*, p. 483.

g Romein, *Naamlijst*, p. 595.

h Vriemoet, *Athenarum*, p. 894.

i Vriemoet, *Athenarum*, p. 709.

j Vriemoet, *Athenarum*, p. 897.

benoemd. Hij was kandidaat in de theologie en toen reeds getrouwd met Hebeltje Ruurds van Althuizen. Hij is hier overleden in 1738; zijn weduwe Hebeltje stierf in nov. 1745.

Wederom werd de *praeceptor* geroepen, de plaats van de overleden corrector in te nemen. Dit was namelijk Odolphus Petri, die in 1738 tot corrector werd aangesteld. Op 29 dec. 1745 verkreeg hij eervol emeritaat wegens lichamszwakte en een pensioentje van 200 c.g. per jaar. Reeds op 10 aug. 1746 is hij overleden. Zijn vrouw Helena Heesenaar leefde toen nog. Op 29 dec. 1745 werd de *praeceptor* Cornelis Vogelsangh weer tot corrector benoemd, op een traktement van nog steeds *f* 300. Hij was ook kandidaat. In dec. 1750 volgde zijn benoeming tot rector aan deze school.

Zijn opvolger als corrector was Henricus Adama, S.S.M. kandidaat, die daartoe op 21 dec. 1750 werd benoemd. Het traktement werd nu weer op *f* 350 gebracht. Hij trad begin 1751 in functie. Hij was geboren te Pingjum op 10 sept. 1729 als zoon van Godefridus Petr. Adama, hiervoor genoemd, die van 1708 tot 1717 corrector was geweest. Ook de zoon verkoos de predikantsloopbaan en deed op 28 okt. 1753 zijn intree als zodanig te Huizum, uit Jeremia 7: 1-3. Later verroepen naar Zwolle, is hij daar overleden in 1797. Op 4 april 1751 was hij te Franeker nog getrouwd met Anna Hartogh, mede alhier.

In 1753 werd tot corrector benoemd Simon Nauta, S.S.M. kandidaat. Hij was alhier geboren op 3 juni 1727 als zoon van één van de leden van de vroedschap. In nov. 1756 werd in Franeker zijn huwelijk geproclameerd met Dirkje Scheerhagen van Blesse, waar zij blijkbaar getrouwd zijn. In 1760 werd hij beroepen als predikant te Wolvega, waar hij op 13 juli zijn intree deed. Hij was lijkredenaar van de vermaarde dichter Onno Zwier van Haren (overleden in 1799) en is eerst in 1803 emeritus geworden en in 1810 overleden.

Reeds op 19 mei 1760 was dr. Everwinus Drabbe in zijn plaats tot corrector benoemd; traktement *f* 350. Hij was advocaat en sedert 1755 bibliothecaris van 's Lands Academie, waaraan een traktement van *f* 250 verbonden was.^a Op 26 maart 1799 is hij hier na een 39-jarige dienst als corrector overleden, oud 66 jaar, als weduwe nalatende Johanna Cornelia Vriemoet. De magistraat besloot op 5 april 1799, geen nieuwe corrector te benoemen, maar dat deze functie door de rector en *praeceptor* zou worden waargenomen, waarvoor hun traktement resp. zouden worden verhoogd met *f* 200 en *f* 100.

De praktijk werd natuurlijk, dat de *praeceptor* Arent of Arnoldus van Duiden feitelijk corrector werd. Zo heet hij dan ook in het *Vriesch Comptoir* almanak van 1805. In dat jaar werd hij emeritus, en is vóór 21 nov. 1806 overleden. Zijn opvolger Petrus Romar, in 1805 aangesteld, heet dan ook weer als vanouds corrector en heeft deze functie bekleed tot 1812. In de vacature werd voorlopig niet weer voorzien. Daar er ook geen *praeceptor* meer was, sedert A. van Duiden daarvoor in 1805 bedankt had, stond rector H. Wassenbergh nu voor de gehele school, die trouwens maar door weinig leerlingen meer werd bezocht. P.J. Romar was van 1815 tot zijn dood, in 1832, secretaris van de stad Franeker en van 1821 tot zijn dood tevens schoolopziener.

Toen het aantal leerlingen echter weer toenam, bevredigde deze toestand niet meer en drong het college van curatoren op de benoeming van een corrector aan, met gunstig gevolg. Reeds in 1818 stond de minister toe, dat er weer een corrector aangesteld werd, doch eerst in 1821 gelukte het de post vervuld te krijgen.

Op 18 juli 1821 namelijk benoemde de minister van het Publieke Onderwijs op voordracht van curatoren tot corrector aan de Latijnse school te Franeker: Pieter Hendrik Albert Zillesen, "phil. theol. et lit. hm. kandidaat" te Amsterdam, geboren te Schiedam op 10 maart 1797. Hij aanvaardde op 3 sept. 1821 zijn functie; hem werd ook het onderwijs in de wiskunde opgedragen. Het salaris was nu *f* 700. Hij vertrok echter reeds op 15 jan. 1822 als *praeceptor* naar de Erasmiaanse school te Rotterdam. In de vacature werd reeds op 20 jan. 1822 voorzien door de benoeming van Adrianus Catharinus Gerardus Vermeulen, kandidaat in de letteren te Rotterdam, oud 23 jaar. Hij trad op 11 feb. in functie, doch vertrok op 1 jan. 1823 als *praeceptor* naar Rotterdam.

Op 20 jan. 1823 benoemde de minister tot corrector Gerard van Wieringhen Borski, student te Utrecht, geboren op 29 jan. 1801. Het traktement bedroeg *f* 700; hij gaf ook les in

a Vriemoet, *Athenarum*, p. 898.

wiskunde. Hij trad op 17 maart in functie en hield bij het jaarlijks examen op 2 juli zijn intree-redevoering "Over de noodzakelijkheid om aan de schooljeugd de Geschiedenis te onderwijzen". In jan. 1824 kwamen er klachten bij de burgemeesters in over mishandeling door de conrector Borski van één van zijn leerlingen. Deze, daarover onderhouden, beloofde beterschap en werd op 3 maart 1825 tot rector benoemd.

Dezelfde dag werd Jacobus Terpstra, "phil. theol. et lit. hum. dr.", zoon van de rector van de Erasmiaanse school te Rotterdam, door de minister van Binnenlandse Zaken en Onderwijs, tot conrector benoemd. Hij was 22 jaar oud en aanvaardde op 7 april zijn functie. Ook hij vertrok weer na een jaar, nl. op 1 maart 1826 als *praeceptor* naar Rotterdam en is in feb. 1837 als rector van het gymnasium te Harderwijk overleden.

Zijn opvolger Antonius Hirschig, "phil. theol. mag. et lit. hum. doctor" te Leiden, werd op 14 maart 1826 benoemd door de minister van Binnenlandse Zaken en Onderwijs en trad op 4 april in functie, oud 24 jaar. Omstreeks okt. 1827 vertrok hij als rector naar Enkhuizen.

De laatste in de rij der conrectoren was Frans Hendrik Burghgraaf, "phil. theol. et lit. cand." te Franeker; op 4 dec. 1827 benoemd op een jaarwedde van f 700. Hij was op 13 sept. 1800 geboren te Workum en trad hier op 3 jan. 1828 in functie. Hij trouwde te Franeker op 15 feb. 1828 met Hermanna Maria Nauta, geboren te Franeker op 14 juni 1805 en op 4 april 1872 overleden.^a Hij heeft tot juli 1845 het conrectoraat waargenomen, toen hij benoemd werd tot stads-secretaris van Franeker. In de vacature van conrector werd niet weer voorzien. De rector stond voortaan nog slechts de leraar in moderne talen J.H. Behrns terzijde, zoals we bij de beschrijving van het rectoraat zagen. F.H. Burghgraaf heeft de Latijnse school nog als curator gediend, van 1847 tot 1853.

1c. De hypodidasculi of praeceptoren.

In de inleiding onder "conrectoren" zagen we reeds, dat de rector in de eerste tijd slechts door een conrector werd bijgestaan. De "Articulen" van 1586 werden echter behalve door rector en conrector, ook ondertekend door de "duytsche meesters Godefridus Welandus ende Tyaerdt Doeckes".

De eerste Godefridus Welandus, afkomstig uit Kleef, kunnen we veilig als eerst bekende *praeceptor* of derde Latijnse meester aannemen. In het album van de academie heet hij dan ook "Hypodidasculus franequeranus" (7 okt. 1586). In de rekeningen van het Geestelijk Kantoor komen voor 1600 geen ondermeesters van de Latijnse school voor.

In jan. 1595 was Jellius Sixti (Jelle Sickes) ondermeester van de Latijnse school te Franeker. Hij was tevens voorzanger in de Martinikerk, in 1591 reeds, waarvoor hij 12 c.g. per jaar ontving. In 1599 was hij predikant te Gaast en Ferwoude;^b waarschijnlijk was hij dit reeds op Allerheiligen 1595 geworden, want tot die datum ontving hij zijn voorzangerstraktement te Franeker. Later was hij nog predikant te Hijlaard en te Garijp.

In 1597 wordt hier bij de schoolmeesters, die uit het Geestelijk Kantoor betaald worden (al is het ook slechts met 8 c.g. voor huishuur), ook genoemd Hieronimus Gabiny. Ik vermoed, dat we hier met de derde Latijnse meester te doen hebben; hij ontving deze toelage tot mei 1600. Het komt mij voor, dat hij niemand anders is dan Hero Wijaerda,^c die toen tot conrector werd aangesteld, tot 1 mei 1604, toen hij tot stads-medicus te Harlingen benoemd

a Zij was een dochter van Rudolph Oostenbroek Nauta en Rachel Johanna Cannegieter. Hij was een zoon van Frans Burghgraaf, geb. te Wedde 3 april 1766, vertrok tussen 1790 en 1798 als ontvanger naar Workum; hij is daar in 1798 gehuwd met Lysbeth Gosses Bruinsma, geb. te Workum op 30 jan. 1775, dochter van Gosse Pieters Bruinsma en Wobbeltje Claeses van Dijck. Hij werd in 1808 ontvanger te Witmarsum; hij was dat in 1829 nog. Zie over deze geslachten: *de Navorscher* (1913), p. 482 e.v.; p. 583 e.v.; *de Navorscher* (1914).

b Romein, *Naamlijst*, p. 303.

c "1599. Mr. Hero Gabini ontvangt bij provisie op verrekening van zijn honorarium, als hij tot conrector wordt aangenomen, zo verre hij zijn dienst tot benoegen van den Raad waarnam, f 6." (Aantekening van dr. Banga uit de stadsrekeningen.)

werd.

Derde Latijnse meester werd op 1 mei 1600 Sijmon Bernardi op 50 c.g. traktement. Hij verkreeg hier op 6 juli 1601 het burgerrecht ("Simon Baensz, schoolmeester", staat er). Bij apostille van 18 juni 1602 werd hem "trivialis Scholae medemeester", op zijn verzoek een kwartaal traktement (12 c.g. 10 st.) toegestaan, "mits hij zich abstinere (=onthoude) van buiten de stad te practiseren en van dronkenschap en ongeregelde huishouding".^a Hij mocht dus niet buiten de stad schoolmeesteren, wat hij zeker deed om zijn schrale inkomsten iets te vermeerderen; de magistraat vond dit blijkbaar niet nodig, allicht in verband met de tweede ten-lastelagging! In 1604 verzocht hij om in de plaats van Hieronymus Wiaerda tot corrector te worden benoemd, hetgeen hem op 24 april 1604 werd toegestaan.^b Wiaerda was benoemd tot stads-medicus te Harlingen, staat in dit verzoekschrift. Het vertrek daarheen is echter blijkbaar niet doorgegaan, want sedert 1 mei 1604 vinden we in de rekeningen van het Geestelijk Kantoor Hero Wijaerda als derde Latijnse meester; traktement 150 c.g. De burgemeester Here Jansz te Franeker was zijn schoonvader. In 1608 krijgt hij reeds 175 c.g. en sedert 1611 200 c.g. Hij ontvangt dit tot Allerheiligen 1612 en wordt dan predikant te Peins c.a. (In 1612 verzocht hij, evenals zijn collegae, om een vrije woning.) Romein meldt dat hij geboren was in 1581 en 9½ jaar schooldienaar was geweest te Franeker;^c het was inderdaad enige jaren langer. Te Peins is hij in 1661 overleden, oud 81 jaar.

Zijn opvolger was in mei 1612 mr. Joannes Vilhelmy; traktement 150 c.g.. Hij nam deze functie waar tot Jacobi 1618 (=25 juli). In 1618 werd hij opgevolgd door mr. Joannes Joannis, mede Latijnse meester. Zijn traktement was 170 c.g. Reeds in 1621 blijkt hij vervangen te zijn door mr. Tyaerdt Ulricks; het traktement was toen weer 150 c.g., sedert 1623 200 c.g. In 1627 verzocht hij (Tetherdus Ulrici, "hypodidasculus in de triviale Schole", staat er) ondersteuning tot aankoop van winterturf.^d Op 3 jan. 1631 bewoonde hij een huis op de "Dijck- ofte Nieuwe Straat" aan de noordzijde.^e In sept. 1647 komt hij hier nog als "schooldienaar" voor.^f Sedert 1633 genoot hij 250 c.g. traktement; ook hier kwam natuurlijk een aandeel in de schoolpenningen bij. Hij zal een zoon geweest zijn van mr. Ulrich Tyaerds, de meester aan de "meijskensschool". Hij is in 1650 overleden; op 19 april 1650 werd "tot curator over Ulric Tyaerds, old 14 jr. en Ydtie Tyaerds, old 12 jr., geauthoriseerd Jan Isaacx linnenreeder te Franeker, tot de ontscheidinge met der kinderen stijfmoeder en halfzusters en broeder".

In 1650 werd mr. Nicolaus Theodori *hypodidasculus* aan de Latijnse school te Franeker.^g Hij werd in 1652 tot predikant te Beers en Jellum beroepen, doch overleed nog in hetzelfde jaar.^h Het beroep was trouwens ook niet goedgekeurd door de classis.ⁱ Johannes Georgii Fivelandt verzocht in het vacante ambt benoemd te mogen worden, hetgeen op 6 dec. 1652 werd toegestaan.^j Hij was geboren te Kollum en op 29 nov. 1650 aan de Franeker academie ingeschreven als theologie student. In mei 1653 trouwde hij te Dokkum met Geertie Luyties.

a Telting, *Register*, no. 441.

b Telting, *Register*, no. 478.

c Romein, *Naamlijst*, p. 245. Zelf zegt hij in een brief van 20 nov. 1612 aan de magistraat (nadat hij op een rekwest van 22 april 1612 15 ggl. vergoeding voor huishuur had gekregen), dat hij nu de school "die ick nu een wiltit (=een wijle tijds) langer als negendehalfjaar bedient hebbe" (wat uitkomt: hij was van mei 1604 tot dec. 1612 *hypodidasculus*), moet verlaten en bedankt de E. Heren, "want die schole mij geweest is als een onderholt mijnes huisgezins, waerop ik mij met die minen heb erneert ende ondehouden". De magistraat vereert hem nog 20 ggl. voor zijn getrouwe diensten. (Telting, *Register*, no. 636.)

d Telting, *Register*, no. 773.

e Telting, *Register*, no. 799.

f Franeker KK 3, Rijksarchief Leeuwarden.

g Telting, *Register*, no. 1011.

h Telting, *Register*, no. 1019.

i Romein, *Naamlijst*, p. 177.

j Telting, *Register*, no. 1019.

Hij werd in aug. 1656 tot lidmaat aangenomen en ontving zijn traktement, 250 c.g. per jaar, tot feb. 1659, toen hij waarschijnlijk kort te voren overleden was.

Dr. Hugo Pijbinga trad toen in functie, doch nog in hetzelfde jaar 1659 was de laagste triviale school al weer vacant door zijn overlijden.^a Hij was Franeker van geboorte en hier op 21 april 1656 gepromoveerd tot medisch doctor. Zijn vrouw was Cornelia Lamminga.

Op 1 aug. 1659 werd tot zijn opvolger benoemd Theodorus Grotius, op een traktement van nog steeds 250 c.g. per jaar. Deze, geboren Harlinger, was op 25 mei 1652 ingeschreven als theologie student en werd in 1659 S.S.M. kandidaat aan de academie alhier. In nov. 1662 aanvaardde hij het predikantsambt te Winsum en Baard.^b

Van 1662 tot 1666 was Lambertus Post hier derde Latijnse meester en hij werd weer opgevolgd door Johannes Jansonius, S.S.M. kandidaat en *hypodidasculus*, hier in juli 1666 ingekomen van Finkum. Op 29 jan. 1668 werd te Franeker attestatie gepasseerd om elders te trouwen voor Johs. Jansonius, S.S.M. kandidaat en schooldienaar op de Suijpmmerck en Margrietta van Hobbema te Sneek, waar ze dus getrouwd zullen zijn. Hij ontving zijn traktement tot 1668.

Dan volgt mr. Sjoerd, die in de stukken "Suffridus cantor" heet, omdat hij tevens voorzanger in de kerk was. In een acte van 9 mei 1670^c erkent hij, dat de magistraat volle reden had, "mij van mijn schooldienaerschap te deporteren, ter causa van mijn quaet leven", dronkenschap, etc. Hij belooft beterschap. Hij wordt dan nog gehandhaafd, maar zal vervolgens bij de eerste aanleiding, die hij daartoe geeft, ontslagen worden. Volgens een aantekening in de marge, is dit op 12 dec. 1670 geschied. In de rekeningen komt hij ook tot 1670 voor.

In 1671 kwam zijn opvolger Johannes Overney, S.S.M. kandidaat, voor wie op 23 april 1671 attestatie gepasseerd werd om elders te trouwen met Berber Sijmensdr. van Leeuwarden. Hij bekleedde het ambt tot 1677. Tevoren was hij schoolmeester te Schalsum geweest (1656-1662).^d Van 1677 tot 1680 was Aggeus Eidsma, eveneens S.S.M. kandidaat, hier *hypodidasculus* of derde Latijnse meester; het traktement bedroeg steeds 250 c.g. Hij werd in mei 1680 bevorderd tot conrector. We hebben hem reeds ontmoet.

Als derde Latijnse meester trad op 1 mei 1680 in functie Harmannus Henricus Bellingwolde, ook al weer S.S.M. kandidaat. Op 19 mei 1684 trouwde hij te Dokkum met Jancke Jans Campenaar van Nieuweschans. Hij bleef *praeceptor* tot nov. 1686.

Op 21 sept. 1686 werd tot *praeceptor* benoemd Jacobus Hermanni Gijza, op een traktement van 250 gld.; met ingang van 1 nov. Zijn vrouw heette Gerrijtie Rudolphi. Hij was een zoon van het vroedschapslid Harmen Jacobs Gijza (1672 vroedschap; 1673 burgemeester; overleden op 11 mei 1680). Behalve *praeceptor* was hij ook chirurgijn en amanuensis (bij de anatomie) aan de academie.^e Op 4 juli 1690 werd hij tot lid van de vroedschap gekozen, doch bleef *praeceptor*. Hij is hier op 17 aug. 1709 overleden; zijn vrouw overleefde hem. Zij wordt dan Gerrijtie Pijtters genoemd; zij was in dec. 1710 in haar 54e jaar.

Zijn opvolger was Arnoldus de Reijger; benoemd op 26 aug. 1709, op een traktement van 250 gld. Hij was hier in 1696 reeds theologie student en trouwde in maart van dat jaar met Haebeltje Rutgers van Althuizen. Ook hij was S.S.M. kandidaat. Hij is op 7 okt. 1720 tot conrector alhier benoemd.

Bij besluit van dezelfde datum werd de kandidaat Johannes Beekma(n) benoemd tot *hypodidasculus*. Hij is in deze functie overleden in het begin van 1733. Hij hield hier tevoren, in 1709 reeds, particuliere dag- en avondschool, waarvoor hij 2 gl. 8 st. per kwartaal van de

-
- a "2 Aug. 1659: Wijbe Jacob Pijbenga, 8 jaar en Lijsbet int 4e jaar nagelaten kk. van wl. Hugo Pijbenga, Med. Doct. en Cornelia Lamminga, in leven e.l. te Franeker"; voogd werd de oom ds. Hermannus Lamminga te Burgwerd. (Telting, *Register*, no. 1090.)
- b Romein, *Naamlijst*, p. 289.
- c In het oudste Privilegeboek, fol. 263.
- d In 1685 was een Johannes Overney van Franeker, predikant aan de Kaap de Goede Hoop. Was dit dezelfde?
- e *Diarium academiae* III, p. 237.

leerlingen ontving.^a

In maart van het jaar 1733 werd tot *hypodidasculus* benoemd Bernardus Jorna Gz., S.S.M. kandidaat.^b Reeds in juni 1734 werd hij predikant te Midlum.

In mei 1734 werd tot zijn opvolger als *praeceptor* benoemd Odolphus Petri, Nederduitse schoolmeester alhier; tevens voorzanger in de Martini- en de academiekerk, welke laatste functies hij ook na 1734 aanhield. Zijn naam Oeds Pieters werd, nu hij aan de Latijnse school verbonden was, verlatiniseerd tot Oedzeas of Odolphus Petri. Zijn vrouw heette Helena Hezenaar. In 1738 werd hij bevorderd tot conrector.

Tot *hypodidasculus* werd nu benoemd Cornelis Vogelsangh, theologie student te Franeker. Hij trouwde hier op 3 dec. 1741 met Henke Sijbrandus Faber, mede van Franeker. Op 29 dec. 1745 werd hij tot conrector benoemd en in 1750 tot rector. Hij doorliep dus alle rangen aan de Latijnse school.

Bij hetzelfde besluit van 29 dec. 1745 werd Theochardeus Burenstins, S.S.M. kandidaat, tot *praeceptor* of derde Latijnse meester benoemd; begin 1746 aanvaardde hij zijn functie. Hij trouwde hier op 26 okt. 1749 met Aaltje Salverda van Tzum en hertrouwde na haar dood, in 1758 (27 aug. attestatie gepasseerd te Franeker) met Christina Hanekroot van Engelum. Hij heeft bijna 20 jaar het *praeceptoraat* vervuld, totdat hij op 12 mei 1765, op 50-jarige leeftijd, zijn intree deed als predikant te Itens. Het *praeceptors*-traktement was nog steeds *f* 250.

De laatste in de rij der *praeceptoren* aan de Latijnse school te Franeker was Arnoldus J. van Duijden, benoemd op 1 feb. 1765. Hij was geboren in 1723, studeerde te Franeker 7 jaar theologie, werd theologie kandidaat, doch bleef in z'n eerste preek steken, die hij - naar dr. Banga aangetekend heeft - besloot met de woorden: "Duisternis is donkerheid; ik ben een jongeling". Hij werd nu ijzerkramer; men noemde hem "ijzeren dominee". De latinisten spraken van "tenebrae tenebrarum" (=duisternis der donkerheden!). In 1765, op 42-jarige leeftijd, werd hij dan nog benoemd tot *praeceptor*. Hier viel het met de donkerheid nog wat mee: op 4 juni 1782 wist hij nog een traktementsverhoging van *f* 50 in de wacht te slepen, zodat het nu jaarlijks *f* 300 werd. In april 1799 stierf de conrector E. Drabbe, en besloot de magistraat, dat voortaan slechts een *praeceptor* de rector zou ter zijde staan. Waar hij nu een gedeelte van de taak van de conrector vervulde, werd zijn traktement nogmaals met *f* 150 verhoogd.^c In feite was hij nu dus conrector; zo wordt hij dan in 1805 ook genoemd.^d In dat jaar verkreeg hij, na 40-jarige dienst, eervol emeritaat. Op 11 okt. 1806 is hij overleden, 83 jaar oud, weduwnaar van Johanna de Graad. Deze was op 18 aug. 1797 overleden, oud 69 jaar. Er is later geen *praeceptor* of *hypodidasculus* of derde Latijnse meester weer aan de school verbonden geweest.

Zie hier dan vrij uitvoerig geschetst de *Historia Scholae Latinae* die nog niet eerder beschreven was, voor zover ik weet.

Het toezicht op de school, tevens op geheel het schoolwezen te Franeker, was reeds vanouds opgedragen aan een college van *scholarchen*, later curatoren genaamd. Ingevolge de "Articulen" van 1586 waren er twee: "Hero Jansz, mede Raedt dezer Stede, en Sixtus Rippertus, dienaar des Godtl. Woorts binnen Franeker." Weldra werd het aantal op drie gebracht; ze werden *ad vitum* (voor hun leven) benoemd. Op 11 mei 1670 werd vastgesteld, dat bij vacature de *scholarchen* een nominatie van drie bekwame personen konden

a Dit blijkt uit verschillende posten in de Weesrekeningboeken van Franeker; Rijksarchief te Leeuwarden, bijv. EE 14 en 15.

b Romein, *Naamlijst*, p. 202; waar de aanstelling foutief op 10 juli 1730 vermeld staat: dat was de datum dat hij kandidaat werd.

c De traktementen van rector van de Latijnse school (*f* 500), conrector (*f* 300 à *f* 350), *praeceptor* (*f* 250), stadsschoolmeester (*f* 220), organist (*f* 250) en koster (*f* 26) werden, evenals die der beide predikanten (ieder *f* 900), betaald uit het Geestelijk Comptoir. Behalve dat was er ook nog het zgn. stadscomptoir. Beide stonden onder het toezicht van de stedelijke overheid en hadden een eigen rentmeester. Omstr. 1800 werden beide Comptoirs samengevoegd onder één stadsrentmeester.

d *Vriesch Comptoir almanak*.

voordragen, waaruit dan de magistraat een keuze deed. Deze weg werd ook gevolgd bij de benoeming van rectoren, conrectoren en *praeceptoren*; wat de twee laatste functies betreft, met advies van de rector. Nog twee *scholarchen* zijn ons bekend namelijk dr. Tarquinius Brunia, vroedschapslid en burgemeester, die na zijn overlijden in 1715 vervangen werd door Suffridus Westerhuijs, rentmeester-generaal der Domeinen in Friesland en burgemeester van de stad. De volledige lijst zou waarschijnlijk uit de stadsresolutieboeken wel zijn op te maken.

Na het herstel van onze onafhankelijkheid in 1813 werden vele dingen opnieuw geregeld, of ook bestaande zaken in nieuwe regelingen vastgelegd. Bij Koninklijk Besluit van 2 aug. 1815 (no. 14) werd het onderwijs aan de Latijnse scholen opnieuw geregeld; nieuwe plaatselijke reglementen waren er het gevolg van. Zo werd in nov. 1815 het bestuur der Latijnse scholen te Franeker (men sprak steeds van scholen, nl. de rectorsschool, de conrectorsschool en praeceptorsschool) opnieuw opgedragen aan een college van drie curatoren, die notulen moesten houden van het in hun vergaderingen behandelde. Die notulen zijn bewaard gebleven en lopen van 9 nov. 1815 af en zijn voor het bovenstaande (voor wat betreft de geschiedenis der school na 1815) ook gebruikt.^a

De drie curatoren bij de installatie op 24 nov. 1815 waren: P. Stinstra, lid van de raad, voorzitter; dr. J.W. de Crane, prof. aan de Hogeschool en later aan het Athenaeum, secretaris; beiden waren reeds vele jaren curator geweest; en dr. J. Banga, burgemeester, nu benoemd. Hij herdacht op 9 nov. 1865 zijn 50-jarig jubileum als curator van het gymnasium. In dec. 1819 overleed P. Stinstra; in jan. 1820 werd tot zijn opvolger in het college van curatoren benoemd zijn zoon Joh. Stinstra, griffier van het Vrederecht te Franeker. Nu werd De Crane voorzitter en Stinstra werd secretaris. Prof. De Crane bedankte in 1837; op 5 dec. van dat jaar werd tot curator benoemd mr. Andries Stinstra, burgemeester. Dr. Banga werd nu voorzitter. In 1842 overleed mr. Joh. Stinstra; 31 dec. 1842 werd in zijn plaats benoemd: mr. Albertus Telting, die ook secretaris van curatoren werd (tot 1853); hij overleed op 17 sept. 1863. Mr. Andries Stinstra overleed in okt. 1846; in 1847 werd tot zijn opvolger benoemd F.H. Burghgraaf, gewezen conrector, thans secretaris van de stad.; hij bedankte in 1853 als curator. In zijn plaats werd benoemd ds. J.H. Reddingius Gz., theologie doctor, die tevens secretaris werd, daar mr. Telting hiervoor bedankte. Hij overleed in okt. 1857. Dr. Banga was nog voorzitter. De notulen lopen tot juli 1857. In aug. 1864 was mr. C. Wijbenga secretaris van het college van curatoren en zal het met dr. Banga wel tot de opheffing gebleven zijn.

Opmerking

De heer Bosma vestigde mijn aandacht nog op een overeenkomst tussen het gemeentebestuur van Franeker en de kerkvoogden van de Martinikerk van 20 nov. 1807, waarbij kerkvoogden in volle eigendom aan de stad afstonden de stadsscholen "ingericht en verordent ten behoeve van de geheele maatschappij en welke alzoo uit hunnen aard een eigendom van de Stad behooren te zijn, doch welke scholen voormaals uit de kerkenkas zijn gebouwd"; waartegen de stad aan de kerk kwijtschold een sinds jaren bestaande schuld van f 3600 van de kerk aan de stad; en waarmee dan alle bestaande schulden tussen stad en kerk wederzijds werden geacht te zijn vernietigd.

2a. De Nederduitse-, later stadsschoolmeesters.^b

We zeiden reeds, dat mr. Durck Evertsz, in 1558 aangesteld, evengoed conrector als Nederduitse meester geweest kan zijn. (Zie eerder.) Ook van mr. Sijba, aan wie op 23 dec. 1552 Joannes Wijbesz *praebendarius* "tot hulp geordonneert wordt, int schoel soe wel als int choer",^c is dit geenszins zeker. In een inventarisatie ten sterfhuize van wijlen mr. Pieter Dirxz

a Mijn hartelijke dank aan oud-secretaris Bosma voor de inzage indertijd.

b Eerder verschenen in: *It Beaken. Meidielingen fan de Fryske Akademy*, XII (1950), p. 106-128.

c Oudste kerkboek.

dd. 23 april 1571 komen onder de vorderingen schoolpenningen voor, waaruit blijkt, dat hij schoolmeester geweest is. Zijn weduwe was Mary Jansdr.; het weeskind heette Dirck Pietersz. Oom Jan Dirx wordt curator.^a In 1579 vond ik nog Jacob Dirx, schoolmeester te Franeker. In 1585 was Jel Mr. Jacobs weduwe. In 1580/81 was mr. Fransoes "schoolmeyster" in Franeker.

Eerst bij de reorganisatie van het onderwijs na de ommekeer van 1580, zoals dat geregeld werd bij de "Articulen" van 4 maart 1586, krijgen we zekerheid.^b Deze zijn namelijk behalve door de rector Theodorus Mantegum en de conrector Idsardus Nicolay, ook nog ondertekend door de "Duytsche meesters Godefridus Welandus ende Tyaerdt Doeckes". Uit het album van de Franeker academie blijkt, dat Welandus *hypodidasculus* of derde Latijnse meester was, zodat Tyaerdt Doeckes de eerst-bekende Nederduitse schoolmeester te Franeker na de reformatie in Friesland is geweest. In okt. 1580 was hij nog schoolmeester te Dongjum. In de rekening van het Geestelijk Comptoir van 1 mei 1585/86 (de oudst bewaarde; rentmeester Ghijsbert Fransz. Ens) heet hij "mede-schoolmeester", terwijl zijn traktement 108 c.g. bedraagt, dat is 80 c.g. volgens de "Articulen" van 1586 en 28 c.g. voor woninghuur. De Nederduitse school was verbonden aan de Latijnse zoals we zagen, die in 1561 was ge- of verbouwd. Mr. Tyaerdt Doeckes vertrok in nov. 1588. (Sebastiaan Jaspersz kreeg in 1593 f 25, omdat hij "het cyraet der schole [de gedenksteen?] nieuw verguld en geverfd had".)

Zijn opvolger was mr. Sijtze Sijzesz, van Allerheiligen 1588 tot feb. 1597; hij was sedert Allerheiligen 1595 tevens voorzanger in de Martinikerk, waardoor hij zijn traktement met 12 c.g. per jaar vermeerderde. In 1590 was Moerk "mr. Sijzesz wijf". Of hij in 1597 vertrok of overleed, is niet aangetekend. In feb. 1597 verschijnt Jacob Petersz Lenninck (ook Leminck) als Duitse meester en voorzanger, op een traktement van 120 c.g. Sedert 1601 bediende hij tevens het orgel en ontving voortaan 180 c.g. traktement. Hij vertrok op 27 juli 1607.

Mr. Jan Bus, hier sedert 1603 "Franchoise meester" (immers volgens de "Articulen" van 1586 waren er naast de Nederduitse-, ook nog een "Franchoise-" en een "meyskensschool"; de meesters daarvan volgen nog), nam nu (1607/08) ook de school van Lenninck waar. Hij rekwesteerde eind 1607 aan de stadsregering om tegemoetkoming bij zijn sober traktement van 125 c.g., "naerdien meest alle andere meesters verbeteringe ghecregen hebben" en "alsoe hij van St.-Jacob beyde de scholen met groten arbeyt en moeyte heeft waargenomen".^c Bij appointment op zijn verzoek wordt hem op 12 dec. 1607 45 c.g. voor eens, zonder meer, toegelegd, mits de scholen tot mei 1608 waarnemende. Hetgeen geschiedde; in de rekening van 1607/08 heet hij "franchoise en Duytsche meester"; dan verdwijnt mr. Jan Bus uit onze bronnen.^d

Van mei 1608 tot zijn overlijden in 1611 (omstreeks mei) was Foockle Wijbesz Duitse meester te Franeker. Hij kwam waarschijnlijk van Workum.^e Ook het orgel werd door hem waargenomen; het traktement was eerst 160 c.g. en 15 c.g. voor zijn "opbreecken ende herwärts" komen, later 180 c.g. totaal, naast natuurlijk de schoolgelden. Het voorzingen in de kerk en het zangonderwijs in de school tweemaal per week was hem tevens opgedragen.^f De meester moest op eigen kosten in een woning voorzien. Zijn weduwe Riensk, die "met een huis vol kinderen was blijven zitten en geen middelen had om sich daaruit te redden", verzocht aan burgemeesteren en raad enige steun en verkreeg op 28 april 1612 15 gld. tot

a Franeker BB 1, Rijksarchief Leeuwarden.

b Telting, *Register*, no. 229.

c Telting, *Register*, no. 543

d Toch niet geheel; op 1 sept. 1608 leggen burgemeester en raden van de stad van hem een gunstig getuigenis af. (Telting, *Register*, no. 561) Hij heeft hen ca. 5 jaar in de triviale school gediend, de jongens "in de franchoise tale", in rekenen en schrijven onderwezen, tot hun volle tevredenheid. Graag hadden ze hem behouden, maar hij kon zo grote verbetering van gage bekomen, dat daarbij de verbetering, die zij hem offeerden, niet vergeleken kon worden.

e Telting, *Register*, no. 557.

f Telting, *Register*, no. 560.

betaling van de huishuur.^a

Zijn opvolger mr. Gerrijt Douwes kreeg sedert 1611 200 c.g. als (Neder-)Duitse meester en organist, doch stierf reeds in het begin van 1614; zijn weduwe ontving het traktement tot mei 1614. Toen was echter reeds in functie mr. Hilbrandt Hillebrandtsz. Deze had op 10 feb. 1612 van de raad (bij advies van gezworen gemeente en *scholarchen*) verlof gekregen tot mei e.k. een bijschool en avondschool te mogen houden, mits met niet meer dan 50 kinderen, wier namen hij elke veertien dagen aan de presiderende burgemeester moest overleggen.^b Dit werd blijkbaar gecontinueerd ook na mei 1612, want eind 1613 verzocht hij de raad, het getal van 50 te willen verhogen: de toeloop was geweldig; hij zou wel 100 à 125 kunnen krijgen, als hij ze mocht aannemen en er plaats voor had. Hij moest een huis huren voor 38 ggl. en verzocht nu het gebruik van de kamer tussen de grote school en die van Mr. Ulrick (meisjesschool), waar mr. Jan Bus eertijds ook school gehouden had en die nu leeg stond. Dit werd hem bij appointment van 6 dec. 1613,^c ook met consent van mr. Gerrit (Douwes; die toen dus nog leefde), aan wie mr. Hilbrandt bij provisie geadjungeerd zou worden (mr. Gerrit was toen dus al ziek) op nader aan te geven "articulen" en conditiën toegestaan. Tot mei 1614 ontving hij f 75.-. Van 2 mei 1613 dateren de nieuwe "Articulen voor den rector en de andere Schoolmeesters"^d; we bespraken ze reeds. (Zie bijlage 1.) Het traktement van de Duitse meester, tevens organist en voorzanger, was 200 c.g. plus 20 ggl. "tot een wooninghe". Lang heeft ook mr. Hilbrandt het hier niet gemaakt.

Want op 13 aug. 1614 wordt benoemd tot Nederduitse meester, organist en voorzanger in de kerk: mr. Jasper Lambertsz, tegenwoordig organist etc. te Koudum, op een traktement van 250 c.g. benevens de schoolgelden.^e Hij heet in de rekeningen van het Geestelijk Comptoir van 1614/15 en 1616/17 (die van 1615/16 ontbreekt) mr. Caspar Poelgeest; omstreeks mei 1617 verdwijnt hij uit deze rekeningen.

Zijn opvolger wordt in nov. 1617 mr. Sijbrandt Eelckes, op een traktement van 200 c.g.; hij ontvangt dit in mei 1620 nog (rekening 1620/21 ontbreekt), doch volgens de rekening 1621/22 heeft mr. Sijuerdt Eelckes 200 c.g. ontvangen. Of dit dezelfde is, kan ik niet beslissen, maar ik denk het wel. Met de namen werd soms vreemd omgesprongen. Deze mr. Syuerd Eelckes dan komt hier voor tot mei 1630; hij heet tevens voorzanger, en genoot sedert mei 1623 220 c.g. per jaar. In juli 1628 kreeg hij 15 c.g. extra, wegens voorzingen in de academiekerk;^f hij blijkt dan 45 jaar oud. Organist is hij niet geweest; die functie kreeg nu een afzonderlijke beoefenaar; we zullen ze later noemen.

Sedert mei 1616 prijkt op de rekeningen een mr. Gerrijt Jansz "mede-Duijtsche meester", die 100 c.g., weldra 120 c.g. en in mei 1623 150 c.g. traktement kreeg en in 1627 overleed; zijn weduwe was Antie Jansdr. Hij werd vervangen door mr. Udo Levinus Roelants,^g tot begin 1654; ook zijn traktement bedroeg 150 c.g., in mei 1631 170 c.g. en sedert mei 1633 200 c.g. per jaar. Voortaan hebben we dus twee Nederduitse meesters naast elkaar. Dit staat in verband met het verdwijnen in deze jaren van de "francoise-" en de "meyskensschool". Het lijkt daarom verstandig, dat we de meesters van die beide scholen sedert 1586 nu eerst even noemen.

2b. De "Franchoise" meesters.

In 1587 was Jan van Meerhaghen "francoise schoolmeester"; hij kreeg bij ordonnantie van 18 nov. 1587 3 c.g. 10 st.^h In 1592 was hier mr. Anthoon van Bretagne; hij kreeg geen

a Telting, *Register*, no. 637.

b Telting, *Register*, no. 632.

c Telting, *Register*, no. 632.

d Telting, *Register*, no. 655. (Zie bijlage 1.)

e Telting, *Register*, no. 662.

f Telting, *Register*, no. 784.

g In maart 1653 was mr. Udaens Roelants ook "gesworen Landmeter" en Levinus Roelants was chirurgijn te Franeker; beiden waren getuige bij een testament (Hof EEE 1).

h Rekening 1587, fol. 12°.

traktement, enkel 12 c.g. voor huishuur. Hij moest dus leven van de schoolpenningen. Hij vertrok in mei 1595. Hij werd toen opgevolgd door mr. Peter Somel. Deze ontving 12 c.g. per jaar; hij bleef hier tot Allerheiligen 1596.

In feb. 1597 was hier mr. Jan Pouwels van der Slijcke, kreeg voor huishuur 8 c.g. Hem werd evenwel "om zonderlinge redenen uit de stads-inkomsten 100 c.g. gage geaccordeerd".^a Hij was van IJlst gekomen en komt te Franeker in de rekeningen voor tot 1602. Van 1603 tot 1608 onderwees Jan Bus de jongens in de "francoise tale".^b Dan hoort men enige jaren niet meer van een "francoise-meester". Totdat in 1613 Mattheus de Pape uit Vlaanderen aan de raad rekwesteert om hier te mogen komen wonen en de kinderen "te leeren in de Fransche sprake of Duytsch, daert mijn E. Heeren in sal believen, desgelijx met cijfferen ende rekenen". Dit wordt hem op 6 nov. 1613 toegestaan,^c na ingewonnen advies van de gezworen gemeente, *scholarchen* en rector; hij zal in de kamer tussen de Duitse en de meisjesschool de "jonge jeucht bequaam francois en reekenen oft een van beiden leeren sonder anders en daerof genieten zulx hij bedingen kan"; dus aan schoolpenningen. Toch kreeg hij ook 50 c.g. van de stad, zoals behalve uit de rekeningen, ook blijkt uit een appointment van 10 aug. 1614 op een nieuw rekwest, waarbij zijn jaargeld van 50 tot 80 c.g. wordt verhoogd, terwijl hij van iedere leerling niet meer dan 12 st. per kwartaal mag vragen. In 1616 kreeg hij reeds 100 c.g.; hij komt hier voor tot feb. 1619.

Verder is er geen Franse meester vanwege de stad, meer sprake. Wel is op 27 april 1651 hier ingekomen: mr. Peeter Pierius, Franse schoolmeester met zijn vrouw Aaltie Pols.^d Doch dit was een particuliere meester, die op eigen risico les gaf, zoals er in alle steden (ook te Franeker) wel meer waren.

2c. De "maagdemeesters" of "meijdemeesters".

In 1586 was hier Jacob Rommerts op een traktement van 35 c.g. Hij vertrok op 31 juli 1588. Zijn opvolger was toen: Gerben Douwes. Het traktement was 50 c.g.; hij bleef hier tot 1 mei 1597. In okt. van dat jaar kwam Jacques Nose "der meyskens meester". Het traktement was toen 80 c.g.; hij bleef tot 1 mei 1600. Hij kreeg voor zijn "voiage" 10 c.g.

In aug. 1600 was hier Watze Watzes op een traktement van 80 c.g. Op 14 nov. 1606 heette hij schooldienaar te Franeker.^e Hij bleef hier tot 1 nov. 1606 toen hij, na door de classis Dokkum geëxamineerd en kandidaat verklaard te zijn, predikant te Oostrum c.a. werd. In 1609 vertrok hij naar Winsum, waar hij op 24 dec. 1636 overleed.^f

Sedert nov. 1606 was hier mr. Ulrick Tijaerdtz. Het traktement werd 100 c.g., nadat hij op 18 sept. 1610 had gerekwesteerd.^g Op 4 sept. 1612 volgde een nieuw verzoek om een "recompens", wegens dure tijden, die maar aanhouden, en men behoeft "winterbrandinge, oock hoosen, schoenen ende meer andere tegens den couden winter, oock vermits hij nu veel minder schoolpenningen geniet, vermits mijn E. Heeren geadmitteerde bijschoole"; namelijk die van mr. Hilbrandt; zie boven.^h Hij krijgt dan een gift ineens van 15 ggd. Het traktement blijft evenwel 100 c.g. Hij is in 1623 overleden; zijn erfgenamen ontvingen nog 25 c.g. Een zoon van hem was blijkbaar mr. Tyaerd Ulrix, die vóór 17 april 1651 overleden is, want dan wordt in zijn plaats (wijlen mr. Tj. Ulricx) een andere voogd benoemd voor een weeskind.ⁱ Hij komt hier reeds voor in 1631 en ook in 1647 is mr. Tiaerd Ulrix "schooldienaar" in Franeker.^j

a Telting, *Register*, no. 338.

b Telting, *Register*, no. 561.

c Telting, *Register*, no. 658.

d Lidmatenlijst.

e Bolsward R1, fol. 124.

f Romein, p. 487 en 288.

g Telting, *Register*, no. 587.

h Telting, *Register*, no. 646.

i Authorisatieboek, Z 1.

j Telting, *Register*, no. 799 (1631); op 4 maart 1647 verkoopt hij een huis (Franeker,

In 1624 was mr. Claes Sijmens Smede "meydemeester"; het traktement was 150 c.g. Hij kwam van Sexbierum; hij is te Franeker overleden vóór 30 juli 1629. Mr. Udo Levinus Roelants was hier tweede Duitse meester en verzocht het stadsbestuur Mr. Claes te mogen opvolgen.^a Dit is blijkbaar niet toegestaan, want in nov. 1629 vinden we mr. Dirck Alberts als zodanig. Hij was blijkbaar van Roordahuizum gekomen. Het traktement bedroeg 175 c.g; hij is hier waarschijnlijk in 1636 overleden.

In mei 1636 werd zijn opvolger mr. Jan Watzes, die echter nergens meer "meydemeester" heet, doch hetzelfde traktement geniet, namelijk 174 c.g., tot 1657, toen hij hier overleden is. Hij was gewoon de derde Duitse meester, die uit het Geestelijk Comptoir bezoldigd werd. Hij was een zoon van mr. Watze Watzes, bovengenoemd. In 1633 (12 okt.) woonde hij met zijn vrouw Jeltie Douwes reeds "binnen Franeker".^b In aug./sept. 1647 kochten ze een huis c.a. in het nieuwe Hof op de Noordzijde van het Diept.^c Jeltie Douwes zijn weduwe komt nog voor op 11 jan. 1662.^d Hun zoon was Valerius (Watze) Winsemius (= te Winsum geboren). Deze was op 11 jan. 1662 nog S.S. theologie student te Franeker en werd in sept. 1666 predikant te Nieuw-Brongerga, in 1670 predikant te Wijnjeterp c.a. en in 1684 te Noordhorn (Gr.), waar hij in 1691 overleden is. De broer van mr. Jan Watzes, Sjoerd Watzes, was organist te Franeker.

2d. De Nederduitse meesters (vervolg).

We vatten nu weer de draad van ons verhaal op en bepalen ons eerst tot de Nederduitse meesters van de 1e school. We zagen, dat tot mei 1630 mr. Syuerdt Eelckes dit was, benevens voorzanger. Op 27 april 1621 was "Antie Goytiensdr. de huysvrouw van den Welversienighen Magister Suffridus, scholendienaer binnen Franeker".^e

Zijn opvolger wordt in mei 1630 mr. Dirck Claesz; het traktement, tevens als voorzanger of cantor, bleef 220 c.g. en voor het waarnemen van de dienst bij de avondpredikatiën van Prof. M. Schotanus nog f 15. Hij kwam met zijn vrouw Taetske Piers van Britsum of van Wommels, waar ze van 1629 tot 1630 nog geweest schijnen te zijn. In april 1638 kochten ze een huis in de Dijkstraat.^f In 1649 is hij overleden en hier op 19 maart begraven.

Zijn zoon mr. Claes Dirckx volgde hem op als schooldienaer en "cantor"; het traktement bleef 220 c.g. Hij ontving dit slechts tot mei 1650. Hij was toen nog maar 22 jaar, zoals blijkt uit het Authorisatieboek op 4 feb. 1651,^g toen hij mede namens zijn minderjarige broers en zusters, zijn mede-schoolmeester Udo Roelants verzocht de curatele over hen te aanvaarden "weegens de verlopinge van wl. haer olders huysinge". Spoedig daarna is de jonge meester waarschijnlijk overleden.

In juni 1650 werd mr. Engelbert Udens Roelants in zijn plaats benoemd tot Nederduitse meester en voorzanger; het traktement bleef 220 c.g. (Zijn broer Levinus Udens Roelants was chirurgijn te Anjum (dec. 1666). Beiden waren zoons van "wijlen Udo Levinus Roelants in leven geadmitt. landmeter en schooldienaer in Franeker en Berber Tammes in leven echtelieden te Franeker".) Hij was met zijn vrouw Trijntje van Makkum gekomen; deze overleed in 1655, toen hij nog een kind liet dopen. In 1657 (23 okt. attestatie gepasseerd) hertrouwde hij met Grieltie Rinties, weduwe van Pijter Ariens van Leeuwarden, en op 12 aug. 1660 opnieuw te Franeker met Griettie Everts Fenema van Morra. Hij heet dan schooldienaer op de Dijck te Franeker. Hij heeft hier lange jaren zijn functies bediend, tot zijn overlijden in 1696. (In aug. 1696 is sprake van zijn erfgenamen). Hij was ook voorzanger en voorlezer in

NN 1); in sept. 1647 is hij nog te Franeker (KK 3).

a Telting, *Register*, no. 791.

b Franeker RR 16, Rijksarchief Leeuwarden.

c Franeker KK 3.

d Franeker RR 16, fol. 214.

e Hennaarderadeel M 2, Rijksarchief Leeuwarden.

f Franeker KK 3.

g Franeker Z 1, Rijksarchief Leeuwarden. Hij heet hier evenwel nog "schooldienaer alhier" (4 feb. 1651).

de academiekerk te Franeker waarvoor hij van de Staten van Friesland jaarlijks 50 c.g. ontving (sedert sept. 1657 tot zijn dood). Zijn zoon Udeus Roelandts - in 1682 student te Franeker - was van aug. 1686 tot zijn overlijden in juli 1691 predikant te Paesens. Zijn dochter Feykjen Roelants trouwde op 8 sept. 1694 met Jodocus Potter, mr. chirurgijn te IJlst, de zoon van Andreas Potter, *notaris publicus* te Workum.^a

In 1696 werd mr. Oeds Pijtters "Duytsche meester" en voorzanger op een gelijk traktement van 220 c.g. In dec. 1696 werd hij tot lidmaat aangenomen. Hij was - volgens een aantekening van dr. Banga - opgevoed in het diaconie-weeshuis. Op 19 dec. 1697 trouwde hij ("Ozias Petri" staat er!) hier met Johanna Christoffels, geboortig van Bredevoort, doch nu te Franeker. In 1709 komen beiden nog onder de lidmaten voor. Zij overleed op 12 juli 1709. Hij hertrouwde op 16 mei 1712 met Aukjen Gerrijts Groustra van Harlingen, wier attestatie in sept. 1714 inkwam, en nadat deze hem op 11 dec. 1727 ontvallen was, op 1 nov. 1729 opnieuw met Helena Heeselaar, weduwe van Feike Gunterman van Leeuwarden. Zijn zoons Pieter en Wijbren zijn hier respectievelijk gedoopt op 16 okt. 1698 en 20 okt. 1707; uit het tweede huwelijk werd in 1714 een dochter geboren. Hij was al die jaren ook voorzanger in de Martinikerk, doch eerst sedert 1704 ook in de academiekerk. In mei 1734 werd hij bevorderd tot *praeceptor* of derde Latijnse meester aan de Latijnse school en heet dan verder Oedzeas Petri of Odolphus Petri! (Zie aldaar).

Zijn zoon mr. Wijbren Odolphi volgde hem als "Duitsche meester" op; hij was toen 26 jaar. Hij was op 22 sept. 1726 als lidmaat aangenomen en toen schoolmeester te Midlum geworden. Hij is daar in 1729 getrouwd met Janneke Hendrikx Posthumus van Franeker, en in 1732 (20 jan. attestatie gepasseerd te Franeker) opnieuw met Aaltje Jacobs Pijbenga van Franeker. In mei 1734 vertrokken ze dan naar Franeker. Het traktement bleef steeds 220 c.g. van de stad, tevens als voorzanger in de Martinikerk; in 1740 kreeg hij ook het voorzangerschap in de academiekerk van zijn vader over; hij kreeg een jaarlijks traktement van 50 c.g. van de Staten. Hij heeft zijn functies bekleed tot zijn overlijden in het laatst van 1766; zijn weduwe Aaltje ontving in feb. 1767 nog 3/4 jaar traktement. Ze hadden gewoond op Godsacker. Hun zoons Jacob, Pijter en Pijbe zijn hier respectievelijk gedoopt op 20 juni 1734, 27 sept. 1739 en 8 juli 1742. De weduwe hertrouwde in 1769 met Beern Jacobs Popta te Franeker.

In 1766 nog werd benoemd mr. Pieter Waardenburg, die op 12 mei 1767 100 c.g. ontving wegens bijna een half jaar traktement als Nederduitse meester en voorzanger; hij werd ook voorzanger in de academiekerk. Zijn vrouw heette Claasken Gerrijts (1768). In 1772 bedankte hij als schoolmeester, toen hij tot organist in de Martinikerk werd benoemd. Het voorzangerschap in de academiekerk hield hij aan.

Zijn opvolger als Nederduitse meester en voorzanger in de Martinikerk werd mr. Dirk Wessels van Harlingen. Zijn instructie dd. 2 maart 1772 is bewaard gebleven.^b (Zie bijlage 2.) Op deze instructie heeft mr. Durk Wessels de school bediend tot 1799, toen hij stierf. De school is toen een paar maanden waargenomen door mr. Feico Feicoma, particulier schoolmeester te Franeker.

Op 28 juni 1779 werd een "Reglement en Ordre op alle Nederduitse Scholen in het gemeen en op de Stads-schoole in het bijzonder" vastgesteld.^c De schoolmeesters moeten schriftelijk consent hebben van de magistraat en worden niet toegelaten, eer ze blijk hebben gegeven van goed gedrag en zich onderworpen hebben aan een nauwkeurig onderzoek door of namens de *scholarchen*, die ook de boeken moeten keuren. (Zie verder bijlage 3.)

De nieuwe Nederduitse meester en voorzanger was mr. Albert Sickes Hempenius, hier omstreeks aug. 1779 ingekomen van St. Jacobiparochie met Taetske Jenties (Faber), zijn huisvrouw.^d Hij was reeds schoolmeester geweest te Deersum van 1771 tot 1775 en te St. Jacobiparochie van 1775 tot 1779. Het traktement werd op 250 c.g. gebracht. In maart 1785 werd hij tevens aangesteld tot organist in de academiekerk op een traktement van 75 c.g. van

a Wonseradeel Y 22, fol. 65.

b Telting, *Register*, no. 1972.

c Telting, *Register*, no. 2021.

d Attestatie ingekomen op 19 dec.

de Staten. In dat jaar hielden de stadsschoolmeesters ook op voorzanger in de grote kerk te zijn.^a Hun zoons Sicco, Jentje en Gentius zijn hier respectievelijk geboren op 7 feb. 1785, 2 dec. 1787 en 29 nov. 1791; te Deersum hadden ze twee dochters gekregen, van St. Jacobiparochie is het mij niet bekend. Na de inval van de Fransen in 1795 stond hij bekend als Oranje-gezind. En al had hij ook de Verklaring van 11 maart 1796 (een loyaliteitsverklaring met het nieuwe bestuur) getekend, toch richtte de raad van Franeker zich in 1798 tot de agent van de Nationale Opvoeding Theod. van Kooten te Den Haag, hem inlichtende, dat "onze meede Duytse Schoolmeester Albert S. Hempenius gehouden wert Orange-Partij te sijn toegedaan en om zulks ons bedunkens onwaardig zoude zijn, die Post langer waar te nemen", waarbij de raad de minister verzoekt "ons te berigten hoe ons daar inne te gedragen".^b Men heeft hem echter blijkbaar niet kunnen ontslaan, want hij bleef stadsschoolmeester, totdat hij in 1803 ook tot organist in de Martinikerk werd benoemd, waarop hij afstand deed van de school. Albert Sikkes Hempenius was bij zijn overlijden nog schrijf- en muziekmeester der academie en organist in de academiekerk. Na 1803 was hij nog particuliere schoolmeester die les gaf aan de huizen der ingezetenen, vooral in muziek. Hij was ook orgelmaker en organist bij de hervormde gemeente (traktement f 250). Op 21 feb. 1802 was hij nog hertrouwd met Grietje Simmer te Franeker; zij kregen nog twee kinderen. Hij is hier op 1 mei 1811 overleden. Zijn jonge weduwe hertrouwde weldra met Karel Boltjes, particulier schoolmeester te Franeker, (1808 b.v.) weldra 1^e luitenant bij de 7e afd. Infanterie, die op 17 juni 1815 bij Quatrebras sneuvelde. De zoon Sicco A. Hempenius was in 1812 organist bij de Waalse gemeente te Haarlem.^c

We zullen nu eerst de andere scholen tot ca. 1800 ophalen en krijgen dan eerst: de Nederduitse meesters van de tweede school. De eersten waren - zoals we zagen - mr. Gerrijt Jansz van mei 1616 tot 1627 en mr. Udo Levinus Roelants van 1627 tot begin 1654. (Zijn weduwe ontving in mei 1654 nog traktement.) Zijn vrouw was Barbara Tammedr.; in okt. 1646 kochten ze een huis te Franeker. Op 23 sept. 1643 was hij tevens door het Hof van Friesland geadmitteerd als landmeter. Zijn opvolger werd in mei 1654 mr. Harmen Claesz. Hij kwam van Leeuwarden, waar hij op 20 okt. 1651 voorkomt als schoolmeester en getuige bij een testament. Het traktement werd ook voor deze meester op 220 c.g. gebracht. Hij is hier in 1666 overleden; zijn erfgenamen ontvingen in aug. 1666 nog 1/4 jaar traktement of 55 c.g. In de rekeningen van het Geestelijk Comptoir komt voor hem geen opvolger voor.

De "Derde Nederduitse meesters" hebben we de opvolgers van de vroegere "Maagdmeesters" genoemd, en wel sedert mei 1636 mr. Jan Watzes die begin 1657 overleed. Zijn opvolger werd mr. Douwe Hendricx sedert feb. 1657;^d het traktement bleef eerst 174 c.g. doch werd in 1667- dus na het verdwijnen van de tweede Nederduitse meester - gebracht op 200 c.g. Sedertdien was hij dus eigenlijk de tweede Nederduitse meester; in 1670 heet hij in de rekeningen weer "Meideschoolmeester". Met Allerheiligen 1672 houdt zijn traktement als schoolmeester op in de rekeningen; als voorlezer in de Martinikerk behoudt hij evenwel 26 c.g. per jaar tot 1 mei 1695. Ongetwijfeld is hij wel particuliere schoolmeester gebleven, op eigen risico, dus voor schoolgelden. Volgens weesrekeningen in Franeker ontving hij zelfs in aug. 1695 en in mei en aug. 1696 nog schoolpenningen.^e Hij was ook koster in de Martinikerk sedert 1672, ook tot 1 mei 1695, toen deze functie met het voorlezerschap overging op zijn zoon Hendrik Douwes (mei 1695- mei 1732; overleden op 16 mei 1742); ook deze ontving er jaarlijks 26 c.g. voor. De vader mr. Douwe was intussen op 2 sept. 1696 benoemd tot

a Hij was tevens organist in de Franse kerk; waarschijnlijk direct in 1779 al.

b Telting, *Register*, no. 3078.

c Een Coenraad Boltje was begin 19e eeuw particulier schoolmeester te Franeker; hij had in 1808 twee kinderen; houdt het hele jaar door school, tegen genot van schoolpenningen. Zijn vrouw heeft een winkel.

d Mr. Douwe Hendriks was getuige bij een aantal testaments, o.a. op 25 april 1666 (EEE 1, fol. 313) en op 25 dec. 1671 (EEE 4, fol. 187).

e Franeker EE 10, Rijksarchief Leeuwarden, fol. 188° en 189°.

voorzanger en voorlezer in de academiekerk op een traktement van 50 c.g. van de Staten, als opvolger van mr. Engelbert Roelants. Hij bleef het tot sept. 1703, toen ook deze functie overging op zijn zoon Hendrik Douwes, die haar echter reeds een jaar later (op 24 okt. 1704) moest afstaan aan mr. Oeds Pieters.

Sedert nov. 1672 bekostigde het Geestelijk Comptoir dus maar één Nederduitse meester meer; zijn school was de stadsschool. De andere meesters, die er te Franeker eerder en ook sedertdien nog voorkwamen, waren particuliere schoolmeesters, die hun inkomsten trokken uit de schoolpenningen van de leerlingen. We komen hun namen eens tegen in doop- en trouwboeken of in weesrekeningen, maar zullen slechts een enkele noemen.

In 1647 was hier een mr. Pieter "scholmeister".^a In feb. 1648 was mr. Johannes schoolmeester te Franeker. In sept. 1672 komt hier als schoolmeester voor mr. Jacobus Harmanni Gijsa; in juni 1680 was hij theologie student en trouwde met Gerrijtie Pitersdr. te Franeker. In nov. 1686 werd hij *praeceptor* (derde meester) aan de Latijnse school. (Zie aldaar.)

In okt. 1686 werd aangenomen als lidmaat mr. Hijlco Hiemstra, schooldienaar van Dedgum, met IJdtje Jeltjes Schieringa, zijn vrouw. Hij komt hier in mei 1691 nog voor. Op 5 maart 1693 zijn te Franeker getrouwd: Teunis Jurjens Pooock, schoolmeester en Grietje Christoffels. Hij was eerder getrouwd geweest, uit welk huwelijk o.a. de zoons Meinte en Jurrien waren geboren; een zoon Christoffel werd gedoopt op 22 mei 1694. Hij ontving schoolpenningen in o.a. nov. 1693, feb. 1697, ook aug. 1707 (meestal 12 st. per kwartaal).^b In de lidmatenlijst van 1709 komt het echtpaar nog voor; hij overleed hier op 28 sept. 1718, Grietje op 20 nov. 1714.

Verder vond ik nog: Willem Annes, schoolmeester in jan. 1740 en nog in 1745: op 28 feb. 1745 werd gedoopt Anne, zoon van mr. Willem Annes te Franeker. Riens Sijmons was Nederduitse schoolmeester in okt. 1745 en maart 1762. Zijn vrouw was Mettje Jans, met wie hij op 17 okt. 1745 te Franeker getrouwd was. Hun zoons Jan en Sijmon zijn hier gedoopt op 14 maart 1751 (jong overleden) en op 7 maart 1762 (leeft nog in 1780). Hij is vóór 16 okt. 1780 overleden; dan is er sprake van wijlen Riens Sijmons, in leven koopman en Nederduits schoolmeester te Franeker.

Ze moesten een toelating van de magistraat hebben om zich als particulier schoolmeester te kunnen vestigen. Zo verzocht op 25 okt. 1689 Cornelis Ulckes, "burger en boeckedrucker te Franeker, vermits het overlijden van Jan Minnes, in leeven als Duytse Schoolmr. in U Ed. Achtb. Stadt geadmitteerd sijnde", in diens plaats te mogen "succederen om de jeught in leesen en schrijven etc. te institueren, 'twelck alsoo sonder voorgaende consent van U Ed. Achtb. niet kan geschieden".^c In 1695 ontvangt hij schoolpenningen.

Particulier schoolmeester zal hier ook nog geweest zijn mr. Govert Eelckes, die in 1653 te Stiens voorkomt, en in Franeker vóór 16 maart 1670 overleden is: "Maycke Mellis wegens Pijter old int 12e en Auckien int 17e jaar, nagelaten weesen van wl. Aeltie Mellis, bij Govert Eelckes, in leven schoolmeester in egte geprocreert als volle moey van moederswegen over voorn. weesen", verzocht tot voogd over hen: Jacobus Adama te Arum, volle oom van vaderswegen.^d Nog vond ik: maart 1721 Jurjen Reinalda (ingekomen van Holwerd), schoolhouder.

3. *Het verbeterd onderwijs na 1800.*

Intussen was de vermolmde Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden ineengestort; een nieuwe tijd brak aan. Door het streven van mannen als Voltaire, Rousseau e.a. voor de rechten van de mens, waren in de tweede helft van de 18e eeuw geheel nieuwe denkbeelden opgekomen, ook inzake het onderwijs, waarvan men hoe langer hoe beter begon in te zien,

a Collectie Wierda no. 37; Archief Franeker.
b Weesrekeningen.
c Collectie Wierda, no 119; Archief Franeker.
d Authorisatieboek Z 1, 16 maart 1670.

hoe treurig het er mee gesteld was. Niet weinig hebben tot verspreiding van die denkbeelden bijgedragen de verschillende geleerde genootschappen, waaraan die tijd zo rijk was en onder welke de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* (opgericht 1784) een zo eervolle plaats inneemt ten opzichte van wat zij voor het onderwijs heeft gedaan. Als dan eindelijk de ideeën van Rousseau e.a., maar vooral van Pestalozzi c.s. in ons land bekend gemaakt en in praktijk gebracht worden door mannen als Joh. Henricus Nieuwold, Hendrik Wester, Nic. Anslin e.a., dan is de aandrang tot verbeterd onderwijs niet meer te keren. Ook te Franeker zagen velen in, dat de toestand van het schoolwezen daar ter stede zeer onbevredigend was. Op 1 aug. 1799 leverde het *Departement van 't Nut* aldaar (opgericht in 1798) bij de raad een rapport betreffende de verbetering van de lagere scholen in.^a

De toestand van de acht aanwezige scholen (stadsschool, die in het armenhuis en in de beide weeshuizen en vier particuliere) wordt uitvoerig besproken (het telt ca. 80 bladzijden folio!). Het rapport hangt een droevig beeld op van de toestand van het onderwijs in die dagen, zelfs in een stad als Franeker. Het noemt als voornaamste gebreken: de ellendige schoolgebouwen, klein en bedompt met gebrekkige schoolmeubels; de onbekwaamheid van de schoolmeesters wat betreft omgang met de kinderen, inzicht in onderwijsmethode en opvoeding, ook hun kennis is meestal zeer oppervlakkig; de ongeschikte leerboekjes (*Haneboek, Trap der Jeugd, Schriftuurlijk schoolboek, Geschiedenis van Jozef, David, enz.*, de catechismus, de evangeliën, *Het Kort Begrip*, het *Cijferboek* van Bartjens e.a.) alles is geheugenwerk, gaat werktuigelijk, naar "begrijpen" en ontwikkeling wordt niet gevraagd. Verder de ongeregelde van het onderwijs (op vele dorpen slechts winterscholen), het grote schoolverzuim (het aantal te Franeker werkelijk schoolgaande kinderen bedroeg niet meer dan 250 !); de armoede waarin de meeste onderwijzers moesten leven; het uiterst gebrekkige schooltoezicht. (In Franeker en andere steden in handen van een drietal *scholarchen*, op de dorpen gewoonlijk van predikant en kerkenraad.)

De middelen ter verbetering, die aan de hand gedaan worden, kunnen uit het voorafgaande gemakkelijk worden afgeleid: ruime en lichte schoolgebouwen met doelmatige tafels en banken en zwarte borden; een nieuw schoolreglement en zorgen dat er de hand aan gehouden wordt (dat was met het reglement van 1799 al weer niet het geval, klaagt de commissie); een schoolcommissie die vaak en geregeld de scholen bezoekt, ook aan de onderwijzers leiding geeft en het schoolverzuim tegengaat; dit laatste ook door de prijsjes en andere aanmoedigingen en door het instellen van een fonds, waaruit de schoolpenningen voor de armeren kunnen worden betaald. De meesters moeten zich op de hoogte stellen van de leerwijze van Wester en van verhandelingen over het onderwijs en de opvoeding, die door *'t Nut* uitgegeven zijn; de school moet in drie klassen worden verdeeld naar de vorderingen en de meesters moeten bijgestaan worden door ondermeesters en kwekelingen; betere schoolboekjes moeten worden uitgegeven. (Ook hierin is reeds of wordt door *'t Nut* voorzien). Op het belang van een schoolbibliotheek wordt gewezen; voor een betere opleiding van de onderwijzers moet worden gezorgd, het leerstellig-godsdienstig onderwijs van school geweerd en aan de predikanten overgelaten moet worden; kleine-kinderscholen moeten er komen; diaconie- en weeshuisscholen konden worden gecombineerd. Het zou nog heel wat duren, eer deze gezonde denkbeelden in vervulling zouden gaan, maar *'t Nut* en de weldra ingestelde schoolopzieners (die de onderwijsgezelschappen oprichtten) hebben er veel moeite voor gedaan.

Welke scholen, behalve de stadsschool, waren er nu in 1799 te Franeker?

1. de school in het armhuis

Hier geeft mr. Pieter Nauta 's avonds 1 uur onderwijs (hij houdt 's winters ook avondschool) aan 16 personen in de slaapzaal (waar intussen al verpleegden slapen of zich te bed begeven); het traktement is 34 c.g. van de stadsarmvoogden. Hij is verver en glasmaker en drijft nering in sterke drank.

2. de school in het Klaarkampsterweeshuis

Hier geeft mr. Pieter Hendriks Waardenburg (ons reeds bekend; hij was van 1766 tot 1772

a Telting, *Register*, no. 3088.

Nederduits meester) 's avonds 1½ uur onderwijs aan 9 kinderen in een vrij goed vertrek; het traktement is 34 c.g. van de voogden van het weeshuis.

Van dit weeshuis zijn ons nog een paar oudere schoolmeesters^a bekend: Willem Annes, van 1735 tot 1739, (in 1756 en 1758 ook particulier schoolmeester).^b Hem werd door de voogden van het weeshuis besteld " 't avont schoolhouden om de kinders te leeren lesen, schrijven en wat vorders behoort om de kinders te leeren, ingegaan met den 19 sept. 1735" voor 22 gulden per jaar; van 1736 tot 1739 voor 24 gulden. Mr. Evert Aesgema kreeg in 1739 de betrekking voor 34 gulden per jaar, waarvoor hij "de kinders 2 uieren zal leeren lesen, schrijven, singen en rekenen", en wel 's avonds van 5-7 of van 6-8.^c (Hij komt hier op 1 okt. 1728 al voor als particulier schoolmeester.) Hij komt hier tot 1744 voor. In mei 1747 hertrouwde Grietje Sjoukes, weduwe van wijlen Evert Aesgema. In 1744 werd Wijbe Sijberens aangesteld om 's avonds 1½ uur les te geven, eveneens voor 34 gulden per jaar. Hij was hier tot 1747. Hij werd toen opgevolgd door Hendrik Duyff, koster in de Martinikerk. Het traktement bleef 34 gulden per jaar. Hij overleed in 1756. In 1783 was hier mr. Feikema, een zoon van burgemeester Jan Feikema. Hij was tevens barbier.^d Ook Auke Wezel, stadsschoolmeester, heeft (bijv. in 1810-1811) nog 's avonds les gegeven aan dit weeshuis; de jonge weeskinderen gingen toen echter reeds naar de stadsschool. Sedert 1 april 1853 moesten alle schoolgaande wezen naar de Tussenschool.

3. de school in het diaconieweeshuis

Hier geeft Jan Hanzes Rietstra 's avonds een uur les aan 21 kinderen in een zeer ongeschikt vertrek; het traktement van de hervormde gemeente bedroeg 40 c.g. Op 31 maart 1655 was Rienck Hettesz weeshuis-schoolmeester te Franeker.^e Op 17 maart 1692 was Haje Gerbrants van Embderveld weesmeester in het Nieuw-Weeshuis te Franeker.^f

4. particuliere scholen

Allereerst tal van kleine-kinderschooltjes, vaak gedreven door vrouwen van schoolmeesters, die verder niet beschreven worden. Dan worden genoemd twee scholen voor kinderen van behoeftigen, die niet bedeed worden; de kinderen hebben hier voor enige duiten in de week een onderkomen en leren - als het wat meeloopt! - ook nog wat lezen en schrijven; al heel jong moeten ze vader of moeder helpen en blijft hun onderwijs beperkt tot de avondschool, voor zover ze zich er althans nog om bekommeren. Zal de meester enigszins kunnen bestaan, dan moet hij tenminste 40 kinderen op school hebben, want de schoolpenningen vormen zijn enige traktement. Daar alle leren overluid gaat, is 't er steeds een leven als een oordeel. Zulk een school heeft Jan Hanzes Rietstra, ook Tjalling Doedes op "de Laane".

Iets beter zijn de scholen voor de kinderen van de meer gegoede burgerij (burgerscholen), zoals die van Tjeerd F. van Esta. Hij was hier reeds in 1768, toen overleed zijn vrouw. Hij hertrouwde in 1771 met Mettje Harmanus. Hij was hier als schoolmeester nog in 1783 en in 1785.^g In okt. 1794 was hij gezworen klerk bij het stadsbestuur, in 1800 nog; toch bleef hij zijn school waarnemen. Op 22 maart 1801 is hij op 65-jarige leeftijd overleden. Hij woonde in de Kerkstraat; zijn vrouw Mettje overleefde hem.

Ook was er nog de burgerschool van Pieter Nauta. In 1789 had Frans Spindler een Franse school opgericht, die echter spoedig weer te niet ging.

In 1804 is te Franeker een plaatselijke schoolcommissie ingesteld met als leden: Broer Adama, Paulus Hoitsma en Aggeus Ennema.

a A. Hallema, *Het Klaarkampster Weeshuis te Franeker van 1597 tot 1897*, Leiden 1929, bijv. p. 34, 147-149, 237.

b Franeker EE 19

c Franeker EE 15

d Zie over hem: "Zamenspraak tusschen een Bildtboer en een Harlinger over de zaken in de Grietenij van Het Bildt", 1783.

e Leeuwarderadeel, M 26, p. 33

f Hof HHH 3, fol. 53°.

g *Leeuwarder Courant*.

3a. Stadsschool of Nederduitse stadsschool (vervolg).

Hier vonden we van 1799 tot 1803 mr. Albert Sickes Hempenius, die in het rapport van 1799 beschreven wordt als een kundig man, "maar die, wat het eigenlijke onderwijs betreft, weinig of geen handleiding of aanmoediging vond", van wie evenwel bij een verbeterde schoolinrichting nog al goeds was te verwachten. De stadsschool was aan de Latijnse verbonden; in 1774 was het gehele gebouw vernieuwd en vergroot, waarbij juffer Maria Ouwens, oud 13 jaar, burgemeestersdochter, de eerste steen gelegd had. Het lokaal, dat de zuidelijke vleugel van het gebouw vormde, was te klein voor de ruim 100 leerlingen, die het herbergde. De leerlingen waren in 9 groepen (klassen) verdeeld, naar de leerboekjes, die ze gebruikten. Het Schoolgeld voor de dagschool bedroeg 10 st. of 16 st. voor hen die ook rekenden; voor de avondschool respectievelijk 12 st. en 18 st. Er waren ongeveer 125 leerlingen; het stadstraktement bedroeg *f* 250. Eenmaal per jaar ontvingen de beste schrijver en schrijfster elk een zilveren pen.

Toen mr. Hempenius in 1803 bedankte werd mr. Auke Gerrits Wezel van Tzum benoemd. 's Avonds gaf hij ook les in het Klaarkampster weeshuis. Hij was ook voorzanger in de doopsgezinde kerk. Hij was in 1791 getrouwd met Trijntje Pieters; zij hadden geen kinderen. Hij stond hier tot zijn overlijden op 31 jan. 1815 en werd 53 jaar oud. (Zijn vrouw leefde toen nog.) De school heet nu: "de Openbare Burgerschool", een school van de eerste klasse. De school werd provisioneel waargenomen door Gerrit Wezel, een neef van de overledene. Op 19 mei werd het vergelijkend examen op het stadhuis gehouden door de schoolopziener, voor de heren burgemeesteren en de plaatselijke schoolcommissie (waarin de beroemde Eise Eisinga zitting had) en uit een achttal sollicitanten (nadat ze proeven van bekwaamheid hadden afgelegd in lezen, schrijven, praktisch en theoretisch rekenen, algemene, vaderlandse en bijbelse geschiedenis, aardrijkskunde, taalkunde en onderwijskunde; er was dus wél iets veranderd sedert 1799! De onderwijswetten van 1801, 1803 en 1806 waren verschenen!) werd als eerste voorgedragen Jan Pauw te Wanneperveen; hij bezat de 2e rang. Na verkregen toestemming van de secretaris van staat van Binnenlandse Zaken, werd deze op 4 juli door de raad benoemd en trad op 1 sept. 1815 in functie. Een nieuwe instructie was vastgesteld (viermaal per jaar toelating van leerlingen, die 5 jaar oud moesten zijn; schooltijden van 9 u. tot 11 u., van 13.00 u. tot 15.00 u. en van 16.00 u. tot 18.00 u.; vakken: lezen, schrijven, rekenen, Nederlandse taal, bijbelse, algemene en vaderlandse geschiedenis, aardrijks- en natuurkunde. Het schoolgeld was *f* 2 per kwartaal; minvermogenden konden reductie krijgen; verdeling in 3 klassen; gebed, psalmgezang en dankzegging. De schoolgelden brachten jaarlijks ruim *f* 200 op; het traktement van de stad bedroeg *f* 400. Vakanties: Paasweek, Pinksterweek, twee weken met de Franeker kermis, de Kerstweek, zon- en feestdagen, woensdag- en zaterdagmiddags). Lang heeft Pauw er niet van genoten: hij overleed reeds op 29 april 1816, oud 25½ jaar. Benoemd werd een De Koning, die echter bedankte.

Nu werd op 15 nov. 1816 benoemd mr. Willem S. Braak van Vollenhove. (In dec. 1816 trad hij in functie.) Evenals Pauw, bezat hij ook de 2e rang. Het traktement werd verlaagd tot *f* 300, doch als organist van de Martinikerk verdiende hij er *f* 160 bij; en dan natuurlijk de schoolgelden, die van het steeds vermeerderend aantal leerlingen ook ca. *f* 300 bedroegen. Op 23 okt. 1823 legden hij en zijn collega aan de nutsschool een verklaring voor B. en W. af, dat ze geen kinderen zouden toelaten, zonder bewijs van koepokinenting.^a Op 1 okt. 1829 verzocht en verkreeg hij vermeerdering van traktement. Intussen waren ook ondermeesters aangesteld; als zodanig vinden we hier in 1845 Berend van Bruggen (zie verder). Braak verkreeg op 1 april 1853 eervol ontslag en *f* 400 pensioen. Meester Willem Braak is hier op 15 feb. 1866 overleden, oud 77 jaar en 9 maanden.

De openbare burgerschool werd in 1853 gesplitst in één voor jongens en één voor meisjes.

a Telting, *Register*, no. 3259.

3b. De Departementale Nederduitse en Franse school.

Het in 1798 hier opgerichte *Departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* ging spoedig te niet; op 1 sept. 1809 werd een nieuw opgericht. Reeds in april 1810 opende 't *Nut* een bijzondere school der 1e klasse, volgens de Wet van 1806, in een leegstaand gebouw van de stad in de Schoolsteeg; dus dicht bij de andere scholen. De onderwijzer J. Odijk, van Amsterdam, door 't *Nut* betaald, moest evenwel in 1813 wegens drankmisbruik ontslagen worden. De school werd waargenomen door Egbert H. Meijer, die in 1814 op f 500 traktement vast aangesteld werd. Hij had op 12 okt. 1809 de 2e rang behaald en was toen ondermeester te Leeuwarden. In feb. 1817 werd hij tevens belast met het onderwijs in wiskunde aan de Latijnse school; zijn instructie dateert van 11 feb. 1817;^a hij kreeg er f 60 per jaar voor. Intussen gaf de stad ook nog een toelage, zodat, toen Meijer in okt. 1819 naar de maritieme school te Lemmer vertrok, (waar hij in 1826 nog de 1e rang haalde), sollicitanten opgeroepen konden worden in de *Leeuwarder Courant* van 2 nov. 1819 op f 800 traktement.^b Na vergelijkend examen in het Heerenlogement op 30 nov. werd benoemd Pieter Bolland (2e rang), secondant te Amsterdam. Zijn vrouw was Margaretha Cath. Simons (in 1822 en 1839 genoemd). Hij trad eerst in mei 1820 in functie, werd ook weer onderwijzer in wiskunde aan de Latijnse school, welke taak echter reeds in 1821 door de nieuwe corrector werd overgenomen. In 1828 zei de stad aan het Nutsdepartement het gebruik van haar schoollokaal op. Een eigen gebouw met 2 lokalen werd toen gesticht aan de Groenmarkt (later de Muziekschool aan 't Oud-Kerkhof) onder zware iepenbomen. De school was ook een Franse; voor die taal was in 1845 zijn zoon P. Bolland ondermeester, voor de andere vakken Pieter Jansonius. In 1853 werd de school evenwel opgeheven door 't *Nut*. P. Bolland sr. kreeg eervol ontslag en een geschenk in zilver.

3c. De stadsscholen (vervolg).

De stad stelde mr. Pieter Bolland (de oude) in 1853 aan tot hoofd van de meisjesschool. Hij bekleedde nog kerkelijke functies; hij was bijv. diaken en ouderling. In de nazomer van 1868 verkreeg hij eervol ontslag en vertrok weer naar Holland. Deze school werd nu gesloten (is later nog gymnastiekschool geweest), want de meisjesschool werd nu weer herenigd met de jongensschool. Daar was na het vertrek van mr. Willem Braak in 1853 tot onderwijzer benoemd: Jan Jans de Vries van Stiens. Hij was ca. 1812 geboren; haalde op 16 april 1828 de 4e, op 7 juli 1830 de 3e en op 9 april 1834 de 2e rang en was in 1830 reeds ondermeester te Leeuwarden. Hij werd in 1835 "Onderwijzer der Jeugd" (zo heette een hoofd toen) te Rijperkerk, in 1841 te Marrum en in 1850 te Stiens, vanwaar hij op 1 april 1853 naar Franeker kwam. Het traktement was nu f 800. Hij schreef: "Friesland, een leesboek voor de Lagere School; beschrijft Friesland bij wijze eener reis" (25 ct.); ook: "Korte handleiding bij de beoefening van het Kunstmatig lezen, ten dienste van aankomende onderwijzers", (50 ct.; 1859). Hij is hier overleden op 4 juni 1868, oud 56 jaar. Zijn weduwe was A. Vogel. In de herfst van 1868 werd de meisjesschool vacant en in dec. overleed ook de rector van het stedelijk gymnasium Junius, die niet vervangen werd. De jongens- en meisjesschool werden nu weer herenigd en kregen de beschikking over het hele gebouw van de Latijnse school. Hier deed in 1869 zijn intrede Hubert Nauta, hulponderwijzer te Zaandam. Het traktement was nu f 800. In 1877 werd hij als opvolger van B. van Bruggen ook directeur van de Rijksnormalessen te Franeker, waaraan hij reeds direct in 1869 leraar was geworden. De oude school kon al lang niet meer aan redelijke eisen voldoen: in 1881 werd een nieuw gebouw aan de Zuiderkade gesticht (School B). In 1899 bij een reorganisatie van het

a Telting, *Register*, no. 3233.

b De school heette de "Departementale Nederduitse en Fransche School". Het traktement bedroeg f 800 (1819) zonder schoolpenningen, mits dat de onderwijzer zelf moet zorgen voor pennen en inkt, en tevens de functie kan waarnemen van onderwijzer in de wiskunde aan de Latijnse school. Indien de onderwijzer dat niet kan, bedraagt het traktement f 740.

schoolwezen in Franeker, werd deze school met een andere (school A) gecombineerd. (Zie verder.)

De volgende personen zijn als hulponderwijzers te Franeker werkzaam geweest:

- 1861 Tjalke Hellema Faber, geb. 23 jan. 1837
- 1862 Gerard Burgersdijk, geb. 22 aug. 1840
- 1862 Menso v.d. Heide, geb. 19 sept. 1843
- 1865-1870 Jacobus Theod. Dopheide, geb. 15 sept. 1846
- 1866-1870 Jurjen v.d. Leest, geb. 4 aug. 1844
- 1868 Hijltje Pasma, geb. 2 april 1847

3d. De stads-armenschool.

In 1826 werd het tweetal scholen, dat de stad bezat (stadsschool en de school van 't Nut) vermeerderd met een armenschool. Reeds in 1825 was door de raad een commissie ingesteld ter bestudering van deze kwestie; op 2 juli 1825 bracht zij haar rapport uit.^a Het leidde tot de oprichting van een armenschool, waar de kinderen geen schoolgeld zouden betalen. De in 1788 gebouwde kazerne op het eind van de Voorstraat werd verbouwd tot schoollokaal (aanbesteed op 21 maart 1826); op 5 juni had het vergelijkend examen op het raadhuis plaats en op 14 aug. 1826 kon Izaäk Teijema zijn taak als hoofd van deze school aanvaarden op een traktement van f 600 zonder meer. Hij had hij als kwekeling te Harlingen op 17 juli 1822 de 4e en op 15 okt. 1823 de 3e rang behaald en als ondermeester aldaar op 12 okt. 1825 de 2e rang. Reeds op 3 feb. 1831 stierf hij te Franeker, 30 jaar oud.

Zijn opvolger Alle Douwes Lapstra trad op 15 aug. 1831 in functie. Hij was in 1801 geboren te Bovenknijpe, als zoon van Douwe Ales Lapstra en Joukje Karstens. In okt. 1817 was hij kwekeling te Bovenknijpe (4e rang), in juli 1819 winterschoolhouder te Nieuwesloot bij Langezwaag; (hier verkreeg hij de 3e rang), vanwaar hij in mei 1820 te Marssum kwam. Hier haalde hij op 7 juli 1830 nog de 2e rang, die hem de weg naar een betere school opende. Zo kwam hij dan te Franeker. Hij was in 1823 getrouwd met Emme Jans Osinga, in 1804 geboren te Groningen, als dochter van Jan Osinga en Renate van Polen. Hij overleed op 6 feb. 1855 op 53-jarige leeftijd en liet haar met 8 kinderen achter; ze woonden in de Dijkstraat. Zij overleed te Franeker op 14 maart 1882. In 1837 was de school aanmerkelijk vergroot.

Pier Frederiks Felkers, ondermeester aan deze school, nam de functie provisioneel waar en werd op 1 juni 1855 vast aangesteld. Geboren op 5 maart 1832, verkreeg hij als kwekeling te Jorwerd in okt. 1848 de 4e en in april 1850 de 3e rang; toen hij de 2e kreeg (april 1854), was hij reeds ondermeester te Franeker. In 1870 besloot de raad, dat deze school enkel een jongensschool zou zijn. Het traktement bedroeg nu f 800. Dit duurde slechts tot 1877, toen de nieuwe school bij de Dongjumerpoort op de Noorder Dwinger in gebruik kon worden genomen (1876/77 gebouwd, met 12 lokalen). De oude school op het eind van de Voorstraat werd in 1879 afgebroken (was ook nog even muziekschool geweest). De meisjes kwamen er in 1877 ook weer bij en mr. Felkers werd hoofd van de nieuwe school (School C) tot zijn overlijden op 8 jan. 1893. Hij gaf ook gymnastieklessen in de voormalige Departementale Nutsschool aan het Oud-Kerkhof.

In 1893 kwam P. Wijga, van Ternaard, die op 1 sept. 1898 eervol ontslag kreeg, wegens vertrek naar Rotterdam. Bij de reorganisatie van het onderwijs in 1899, werd Hubert Nauta van School B naar deze school C overgeplaatst. Dit was de school voor gewoon lager onderwijs. H. Nauta ging in 1909 met pensioen en bedankte toen ook als directeur van de Normalessen. In 1909 werd school C geheel vertimmerd en werd tot hoofd benoemd J. Sebastiaan Wesselink, die reeds op 1 okt. 1912 hoofd van een school te Amsterdam werd en op 1 feb. 1913 opgevolgd werd door Wijtze Ennema (kwam van Oosterwolde). Dit duurde zo tot de reorganisatie van het onderwijs in 1921 (ten gevolge van de nieuwe *Wet op het Lager Onderwijs van 1920*).

a Telting, *Register*, no. 3266.

3e. De Tussenschool.

In 1830 benoemde de raad een commissie om te onderzoeken of hier niet een meer voldoende "school voor Middelbaar onderwijs" moest komen; op haar rapport d.d. 5 juni 1839, zond de schoolopziener zijn bedenkingen in (gedateerd 7 juli) met het oog op de reeds bestaande departementale school,^a doch gaf in overweging een z.g. Tussenschool (school met verlaagde schoolgelden) te stichten. Na heel wat gedelibereer en vergelijking van kosten van een middelbare en een Tussenschool, werd tot de stichting van een Tussenschool besloten. Aan de Zuidkant van het Oud-Kerkhof stond een oude kazerne (in de Spaanse tijd "hoofdwacht"; 1788 barak; in de Franse tijd weer "hoofdwacht"), die nu tot Tussenschool werd verbouwd en in 1840 in gebruik kon worden genomen.

Als hoofd trad op 1 mei 1840 Anne Tuinman Az., van Sneek, in functie. De jaarwedde zou *f* 200 bedragen, benevens de schoolpenningen (25 ct. per maand). Geboren in ca. 1817, behaalde hij op 9 april 1834 als kwekeling te Sneek de 4e rang, op 6 april 1836 en 3 april 1839 als ondermeester aldaar resp. de 3e en 2e rang. Hij had tot ondermeester in 1845-46 Harmen Zijlstra (die zich later H. Sijlstra noemde, de bekende Friese schrijver, later hoofd van de school te Baard). De school telde toen 136 leerlingen (de stadsschool 143, de armenschool 290). Op 1 okt. 1849 vertrok Tuinman naar IJlst.

Op 3 nov. van dat jaar kwam de bekende Berend van Bruggen. Geboren op 25 sept. 1818 te Groningen, was hij in 1840 ondermeester aan de stadsschool bij mr. Willem Braak, toen hij op 6 okt. van dat jaar de 2e rang verkreeg. Hij trouwde hier op 27 juli 1845 met A. Drager. Het traktement was nog als dat van Tuinman. Hij is ook organist in de Martinikerk geweest, op een traktement van *f* 150. Nadat hij reeds een aantal kwekelingen voor de verschillende rangen had opgeleid, werd hij in 1859 de eerste directeur van de Rijksnormaallessen te Franeker, een zeer bloeiende inrichting, waaraan ook rijksbeurzen van *f* 200 ter beschikking werden gesteld. Menig onderwijzer heeft aan hem zijn opleiding te danken. Moeilijk waren zijn huiselijke omstandigheden: zijn vrouw was sukkelend en hij had drie blinde kinderen. (Een van zijn blinde zoons was organist te Groningen.) Na zijn pensionering ging hij te Groningen wonen. Hij is daar op 7 april 1877 overleden.

In 1870 had de raad besloten, deze school alleen voor meisjes te bestemmen (m.i.v. 15 okt.) en het onderwijs kosteloos gesteld, evenals in de z.g. armenschool, alleen voor jongens. Het traktement werd nu *f* 800. In 1877 werden deze beide scholen echter gecombineerd en ondergebracht in het nieuwe gebouw bij de Dongjumerpoort (geopend op 10 april; op 14 aug. had de combinatie plaats; hoofd van die school was en bleef Pier Felkers). B. van Bruggen gaf in 1851 bij E. Ippius, boekhandel te Franeker uit: "Friesland en het Friesche volk in hunne ontwikkeling geschetst, een leesboek voor het volk en de scholen," (140 pag., *f* 0,50). Ook schreef hij in 1865: "De Slag bij Waterloo, aan kinderen verteld". De verlaten Tussenschool werd weldra in gebruik genomen voor de MULO (Zie verder.)

3f. Een Franse school voor meisjes.

Omstreeks 1850 hield mej. Geertruida Aleida Behrns hier een particuliere "dagschool voor Jonge Jufvrouwen", een z.g. Franse school. Zij was een dochter van Joh. Henr. Behrns, leraar aan het stedelijk gymnasium te Franeker. (Zie eerder.) Op 14 april 1854 adverteerde mej. G.A. Behrns, institutrice te Franeker, in de *Leeuwarder Courant*, dat zij omstreeks 15 aug. haar "dagschool voor Jonge Jufvrouwen" ook tot een kostschool zou inrichten. Zij onderwees haar leerlingen in de Nederlandse, Franse, Engelse en Hoogduitse talen. In 1855 vertrok mej. Behrns als institutrice naar Enkhuizen en werd haar bijzondere school der 2e klasse, Franse school voor meisjes, opgeheven). In 1856 evenwel besloot de stad tot oprichting van een gemeentelijke (openbare) Franse school voor meisjes en tot hoofd van deze inrichting werd benoemd mej. G.A. Behrns; ze trad op 1 juli 1857 in functie, op een salaris van *f* 200 en de schoolgelden. In 1870 werd de school een MULO school voor meisjes genoemd. Het traktement was toen *f* 400. In 1880 is de school opgeheven en aan mej. Behrns een

a Telting, *Register*, no. 3316.

pensioentje toegekend.

3g. Openbare school voor MULO.

Toen in 1868 het stedelijk gymnasium opgeheven werd, richtte de stad een openbare MULO school voor jongens op. Op 11 juni 1868 werd tot hoofd benoemd Louis Armand Hissink jr., hulponderwijzer te Amsterdam. In sept. werd de school geopend in twee lokalen van de oude Latijnse school; de rest van het gebouw werd in gebruik genomen voor de stadsschool. Toen in 1877 de z.g. Tussenschool aan het Oud-Kerkhof verlaten werd, kwam de MULO voor jongens daarin en kreeg de stads-burgerschool ook de beschikking over de twee lokalen door de MULO ontruimd. Het traktement bedroeg in 1871 f 1100.

In 1875 vertrok Hissink en werd vervangen door J.D.C. van Batenburg. Toen in 1880 de MULO voor meisjes werd opgeheven (zie boven), werd de school van Batenburg een gemengde MULO-school (School A). In 1898 besloot de raad, de oude stads- of burgerschool (School B) met de MULO te combineren en daarvoor een nieuwe school te bouwen. (Het oude gebouw van school A aan het Oud-Kerkhof werd ontruimd.) In 1899 kreeg een en ander zijn beslag; Van Batenburg bleef hoofd. H. Nauta hoofd van school B, werd overgeplaatst naar school C. Franeker had nu dus twee openbare scholen: School AB (aan de Zuiderkade, MULO; Van Batenburg) en school C (bij de Dongjumerpoort, gewoon lager onderwijs; Nauta). Van Batenburg verkreeg op 1 mei 1904 eervol ontslag en f 1516 pensioen. Hij vertrok uit Franeker. Nadat van 1 juni 1904 tot 1 okt. 1905 Pieter Attes Hibma (kwam van Wolvega; vertrok naar Leiden om daar hoofd van een school te worden) nog aan het hoofd van school AB had gestaan, kwam op 1 okt. 1905 Friedrich ten Kate van Gorredijk. Hij volgde in 1909 tevens H. Nauta op als directeur van de Rijksnormaallessen, totdat deze op 1 april 1923 werd opgeheven.^a Intussen had de nieuwe *Wet op het Lager Onderwijs van 1920* ook te Franeker een reorganisatie van het schoolwezen tengevolge: vanaf 1921 krijgen we:

School I (gewoon lager onderwijs; 7 klassen) hoofd W. Ennema; dit was dus de oude school C, die nu in het gebouw van school AB aan de Zuiderkade kwam. M.i.v. 1 april 1935 werd het een 6-klassige school voor gewoon lager onderwijs (School B genaamd) Ennema werd op 1 okt. 1936 gepensioneerd. Sedertdien is H. Rast (kwam van Wijnaldum) hoofd van deze school; hij werd in 1946 benoemd tot hoofd van een school te Leeuwarden. In de herfst van 1946 werd E. Douma, van Sexbierum zijn opvolger. E. Douma verkreeg omstreeks nov. 1953 eervol ontslag wegens vertrek naar Leeuwarden. Tot zijn opvolger is benoemd J.J. Paulides, onderwijzer aan deze school. School AB werd in 1921 gesplitst in School II en School III:

School II (gewoon lager onderwijs; 7 klassen); tot hoofd werd benoemd H.W. Steegstra (was hoofd te Ried). Hij werd in 1931 hoofd van een school te Amsterdam. Zijn opvolger was: J. Bakker, van Westendorp. M.i.v. 1 april 1935 werd aan deze school een centraal 7e leerjaar verbonden; School A. Scholen A. en B. kwamen nu samen in het gebouw aan de Noorderpoort, met resp. ca. 300 en ca. 100 leerlingen en resp. 7 en 3 leerkrachten. In 1939 is voor deze scholen een nieuw gebouw gesticht bij de Dongjumerpoort, dat op 13 maart 1940 officieel in gebruik is genomen.

School III (ULO; 4 klassen), met als hoofd F. ten Kate. School II en III waren aanvankelijk bijeen in het gebouw bij de Dongjumerpoort, dat tot 1921 school C was geweest. De U.L.O. ging echter op 1 april 1935 naar het gebouw aan de Zuiderkade (heet nu school C). Ten Kate is op 27 april 1936 met pensioen gegaan. Na hem kwamen nog B.P. Abbema (was eerder ULO-onderwijzer te Den Helder) van juli 1936 tot eind 1938 (werd toen hoofd van een ULO te Zwolle) en sedert 1939 T.J. Albronda (van Zuidlaren).

In 1949 is te Franeker een openbare lagere school voor buitengewoon lager onderwijs (BLO) opgericht. Ze werd op 22 aug. geopend in de kantoren van de voormalige suikerfabriek. Hoofd van deze school werd: J. Terpstra (was onderwijzer te Leeuwarden). Hij werd op 1 jan. 1955 hoofd van een school voor BLO te Amsterdam. Hij werd in 1955

a Hij schreef een historisch overzicht van de Rijksnormaallessen te Franeker (*Franeker Courant*).

opgevolgd door H.M. Zilverberg, die daarvoor onderwijzer te Amsterdam was.

4a. Bijzonder onderwijs.

Een christelijke school werd op 12 april 1862 geopend door Dirk Rogchus Bokma in een gebouw op het West, dat als evangelisatiegebouw dienst deed. (D.R. Bokma was tot 1862 instituteur aan de school der Vlaams-Hollandse evangelische Gemeente te Brussel.) Het gebouw heette "De Bijbel", naar een gedenksteen met een opengeslagen boek, afkomstig van een op die plaats eerder gestaan hebbende boekwinkel. (In 1939 was dit het N.V. gebouw.) Men gebruikte eerst twee lokalen. Meester Bokma, die een houten been had, vertrok in 1865 naar Dokkum. Zijn opvolger was een zekere Hesta, die in 1870 naar Amsterdam ging. Toen kwam J.Ph. Zuijdam en in 1874 C.D. Israël (van Wanswerd); deze vertrok in 1882 naar Hoorn en stond later nog te Oudebildtzijl (van 1885 tot 1891). In 1882 werd J. van Bruggen hoofd van deze school; hij kon in 1883 een school aan de Voorstraat betrekken ("De Nederlander"), een schenking van ds. van Dijk. Toen Van Bruggen in 1889 naar Bloemendaal vertrok, kwam P. Oosterlee en in 1894 kwam J.P. Vergouwen. Aan de school werd nu ook MULO gegeven. Hij vertrok in 1900. In 1901 werd P. Storm hoofd, die in 1906 naar Leeuwarden ging. Zijn opvolger G. Koolstra trad in 1907 in functie. Hij was eerder onderwijzer te Anjum (1894), Leeuwarden (1895), Assen (1898) en in 1901 hoofd van een school te Haren.

Ook deze school werd volgens de *Wet op het Lager Onderwijs van 1920* in 1922 gesplitst in:

a. een school voor gewoon lager onderwijs (Voorstraat), waaraan tot hoofd werd benoemd T.H. Kremer. Hij was in 1872 geboren te Enumatil, was onderwijzer op de christelijke school te Minnertsga, Oostwold, Bandwijk en Harlingen, in 1907 te Apeldoorn; sedert 1919 hoofd te Krabbendam en in 1922 benoemd te Franeker. Hij ging op 1 maart 1940 met pensioen en werd opgevolgd door L. Hofstra, hier reeds ULO-onderwijzer; in 1954 was hij hier nog. De school in de Voorstraat is in 1938 door de gemeente overgenomen voor uitbreiding van het *Krankzinnigengesticht*; een nieuwe school werd gesticht aan het Noorderbolwerk en op 18 jan. 1939 ingewijd.

b. een school voor ULO, waarvan G. Koolstra hoofd bleef. Hiervoor werd op 22 nov. 1923 aan de Leeuwarderstraatweg een nieuw gebouw geopend, dat in 1932 reeds te klein bleek en toen geheel verbouwd werd (op 17 nov. in gebruik genomen). Koolstra ging op 1 okt. 1936 met pensioen; sedert 1 maart 1937 staat F. Tangerman (was ULO onderwijzer te Leeuwarden) aan het hoofd van deze school. Deze vertrok eind aug. 1955 naar Den Haag. Zijn opvolger werd op 1 sept. 1955 D. Veltman.

Een hervormde christelijke school (CVO) werd hier in april 1923 geopend aan de Noorderbleek. Hoofd van deze school zijn geweest: K. Seinstra, van 1 april 1923 tot 1929; W. van Beem (kwam van Wommels), van 1 okt. 1929 tot 1946 en K. Kuperus (was hoofd van een school te Joure) sedert 1946. Daarna is A. Rietdijk hoofd geweest, hij vertrok in maart 1953 als leraar ULO naar Nieuw Guinea (Hollandia). In feb. 1953 werd hij opgevolgd door K. Boelens van Hijdaard.

4b. De rooms-katholieke scholen.

Eerst werd een fonds gesticht, doordat zeer veel katholieken per dag een cent offerden, welk bedrag wekelijks werd opgehaald door de leden der vereniging (toen genoemd de "Een-cents-schoolpenning"), die thans nog de scholen bestuurt.

In 1897 werd RK-meisjesschool geopend aan de Zuiderkade, met als hoofd mej. A.M. Hogema. De school heet de St. Jozefsschool. In 1901 werd de school ook opengesteld voor jongens en zijn twee onderwijzers aangesteld. In 1906 werd de school vergroot; er kwamen toen zes leerkrachten; jongens en meisjes waren in afzonderlijke klassen verenigd. In 1911 werd besloten, de school te splitsen in een jongens- en een meisjesschool, in verband waarmee de school verbouwd werd; begin 1912 kreeg een en ander zijn beslag.

Aan het hoofd van de meisjesschool bleef mej. A.M. Hogema tot 1913;

van 1913 - 1920 mej. G.M. Scheerman
van 1920 - 1927 mej. M.A. van der Horst
van 1927 - 1930 mej. M.I. van Heiningen
van 1930 - 1932 mej. G. Ponten
van 1932 - 1934 mej. L.M. Janus
en sedert 1934 mej. C. Neeffjes.

In 1940 is een mej. A. Brandsma rustend hoofd van de RK-meisjesschool te Franeker.

Aan het hoofd van de jongensschool werd in 1912 benoemd M.IJ. Flapper, reeds sedert 1902 onderwijzer aan de school. Tot 1931 bleven beide scholen in een gebouw (St. Jozefsschool) gevestigd. Toen werd een nieuwe RK-jongensschool (St. Martinusschool) aan de Leeuwarderstraatweg gesticht, waar de heer Flapper met 2 onderwijzers in trok. Tegen 1 sept. 1943 ging hij met pensioen; hij werd begiftigd met de pauselijke onderscheiding "Pro Ecclesia et Pontifice".

Sedert 1 sept. 1943 staat R.G.J. Bruinsma (kwam van Makkum) aan het hoofd van deze school; hij werd in 1946 hoofd van de St. Bonifatiusschool te Leeuwarden. In het najaar van 1946 werd hij opgevolgd door F.J. Popma van Workum.

Te Franeker is in dec. 1952 geopend een christelijk school voor buitengewoon lager onderwijs (BLO): de Anna Maria van Schuurmanschool. Tot hoofd was in okt. 1952 benoemd J.C. van der Pas. De school is ondergebracht in de geheel verbouwde voormalige marechaussee-kazerne. Het is de vijfde christelijke BLO-school in Friesland. In 1954 was G. Everaarts hoofd van deze school.

Franeker heeft ook een christelijke lagere landbouwschool, met in 1954 als hoofd T. Tulp, eerder onderwijzer te Marrum.

5. *Overzicht.*^a

In 1860 waren te Franeker vijf openbare scholen:

- a. Armenschool
- b. Tussenschool, sedert 1870 ook kosteloos
In 1877 werden deze scholen gecombineerd in een nieuw gebouw met 12 lokalen, maar het bleven de afzonderlijke scholen B en C.
- c. Burgerschool voor jongens
- d. Burgerschool voor meisjes
In 1868 werden deze scholen verenigd tot een MULO-school voor jongens. In 1880 werd het de MULO voor jongens en meisjes; school A.
- e. Franse school voor meisjes
In 1870 werd dit de meisjes MULO, maar in 1880 weer opgeheven.
- f. Franse avondschool voor jongens en meisjes; bestond in 1867 niet meer.

In 1880 waren er dus nog drie openbare scholen; te weten de bovengenoemde scholen A, B en C.

In 1899 werden de Burgerschool (B) en de MULO-school (A) gecombineerd tot één voor MULO (School AB). School C was voor gewoon lager onderwijs. Sedertdien waren er dus twee openbare scholen in Franeker: AB en C.

a Nogmaals breng ik de heer G.J. Bosma, destijds gemeentesecretaris der stad, mijn hartelijke dank voor de talrijke en de steeds zo welwillende inlichtingen, ook voor zijn vriendelijke hulpvaardigheid, zodat ik slechts in een paar dagen op het stadhuis, zoveel stukken en oude rekenboeken kon doorzien. Ook de heer Flapper mijn dank voor de mededelingen betreffende de RK scholen, mij reeds in 1941 toegezonden.

In 1922 werd de MULO weer gesplitst:

- school A: gewoon lager onderwijs, sedert 1935 met een centraal 7e leerjaar. (II)
- school B: gewoon lager onderwijs; in 1922 7 klassen; in 1935 nog 6 klassen. (I)
- school C: ULO-school. (III)

In 1935 waren er dus nog drie openbare lagere scholen; in 1949 kwam daar de BLO als vierde openbare lagere school bij.

Bijzondere scholen

In 1862 was in Franeker één bijzondere school; de christelijk nationale school. In 1897 kwam daar een rooms katholieke lagere school bij. In 1912 werd deze gesplitst in een RK-jongensschool en een RK-meisjes school; met de christelijk nationale school waren er dus drie bijzondere scholen in Franeker.

In 1922 waren de volgende bijzondere scholen in Franeker: christelijk nationaal lager onderwijs; christelijk nationale ULO; een RK-jongens en een RK-meisjes school. In 1923 werd bovendien een CVO-school gesticht.

Bijlage 1

Articulen, waarnaar zich de Rector en andere Schoolmeesters binnen Franeker zullen hebben te reguleren, 2 May 1613.

1. Dat die Rector en ondermeesters allesins de Raadt onderworpen zullen zijn, zullende bij advijs des Kerckenraads aangenomen worden, gelijk mede het afsetten vanden Rector bij gemeenen advijs van Magistraat, Gesworen Gemeente ende Kerckenraadt zal geschieden, doch zullen die Scholarchen ende d'Rector (daartoe pregnante redenen hebbende) den conrectoren ende d'andere meesters moghen affsetten.
2. Die Rector ende Schoolmeesters zullen sich inder Schole bij hun respective discipulen verfoeghen: des soomers: van 6 vuyren tot 8, van 9-10½, van 12-2 en van 3-5 vuyren; des winters van 8-11 en van één-4, exempt de speeldaaghen die ordinarie des Woensdach en Saterdachs nae een vuyre zullen gehouden worden, waerenbooven alle verndel jaaren voor het schoolgelt 2 speeldaaghen extraordinairie vergunt worden, sunder eenichsins ander speeldaghen extraordinairie te genieten van onder wat pretext het zij, anders als solemnele promotien geschieden.
3. Dat als die Extraneï gedimiteert zijn, die Inraneï eevenwel zullen frequenteren ende geinstituteert worden met repetitien ende andere exercitien, bij eemanden, hetzij d'Rector ofte Conrector, die per vices middelertijt zullen moghen vaceren om hun vuenden etc. te versoecken oft andersins sich hier oft daer wat te vermaecken.
4. Dat die Rector ende Schoolmeesters alle Sondaghen en Biddaghen voor de Predicatie een vuyre zullen leeren, den maioribus Graeca ende den minoribus Latina Evangelia doende exponeren ende andersins daarinne den zelven excercerende, doch den Duitschen den Catechismus opseggen. Ende zullen vande schole hun respective discipulen naede Kercke geleiden bij paaren, ordentlick ende tuchtelick, ende nae het sermoen wederom naa de schole, holdende goede opsicht inder kercke, volgens den ongereegelde corrigerende, doende den Maiores reciteren die dispositie ende Partes vande Predicatie ende den minores twee ofte 3 spreucken.
5. Dat d'Rector ende sijn ondermeesters hun discipulen den Catechismum resp. Latijn ende duytsch zullen doen leeren ende geabsolveert zijn, wederom van nyeuws doen aenfanghen om bij de Duytsche Jeuchdt inder Kercke stedich opgesecht te moghen worden.
6. Dat die Rector alle Saterdaghe oover den gantsche schole absentes zal hooren ende des maandaghs d'absenten vande Kercke.
7. Dat die Schoolkinderen tot schoolgelt alle verndel Jaaren zullen betalen: den Rector secundari en tertiani 14 st., quartani 12 st., den Conrectorem 10 st., den derden Lat. meester 8 st. en den Duytschen meester 6 st.; alle verndel jaars bij den Rector ende de Ondermeesters te deelen als tot noch toe is geschiet. Waerenbooven d'Rector jaerlix 250 £, die Conrector 225 £, met d'huysen hen beiden bestelt, en die derden Lat. meester 150 £, ende die Duytsche meester zijnde mede organist en voorsanger 200 £ met 20 ggl. tot de wooninghe zullen gauderen.
8. Dat die kinderen in hare classibus ende onder hun meester zullen verblijven tot datse bequaam

zullen wesen op te gaan, all wanneer sij pro honorario zullen geeven 3 st. oft anders zo veele den olderen goedt dunckt ende belieft.

9. Dat als een boeck geëindicht is die andere Schoolmeesters van ijder kindt sullen ontfanghen 1 st.
10. Dat die meyskens van een meester apart (als gebruikelick) geleert zullen worden.
11. Dat die Ondermeesters den Rector als ooverste vande schole tot onderholdinghe vande voorgaende arlende tsampt van andere Leges scholae zullen obediëren.
12. Dat die Conrector en andere ondermeesters in des Rectoors absentie zo wel binnen als buyten de schole, des Rectoors discipulen met d'anderen in tucht ende discipline zullen holden.
13. Dat indien eenighe questie mochte entrijsen dselve bij den Scholarchen zal worden gedecimeert, die daar oover (des noodt) oock den Presiderende Burgemeester zulen roepen.

Aldus gedaen binnen Franeker opden Raedthuse bijden gecommiteerden vande Raadt ende gesworen Gemeente, den 2^{en} May 1613.

Me present.
P. Ghemmenich. 1613

Bijlage 2

Uit het Stads-Resolutie boek (Magistraat) Md. 2 Maart 1772.

Is benoemd uit een voordracht van de Scholarchen tot Nederduitse Schoolmeester - vacant door vrijwillige resigantie van Pieter Waardenburg - Durk Wessels te Harlingen. (Verder waren voorgedragen Feyke Feykema en Adam Duif, beiden te Franeker.) Tevens tot voorzanger in de St. Martinikerk. Hij heeft den eed gepresteerd in handen van de Pres. Burgemeester Salomon Jongsma.

[get.] Corn. Scheltema, secr.

Instructie voor Durk Wessels

1. Zullende de Schoolmeester gehouden zijn op die dagen wanneer geen vacantie is, 's morgens van 8½ tot 's nam. van 1 - 3 uur te school te komen en de kinderen geduirende dien tijd te onderwijzen int lezen en schrijven.
2. En telkens bij 't eindigen en aanvangen der lessen door één der leerlingen het "Onse Vader" met luide stemme doen voorbidden
3. Zullende de schoolmeester goede sorge dragen dat geduirende de lessen een behoorlijke tugt in de schole werden gehouden, en de quaadwillige en ongehoorzame kinderen met goede redenen haare pligt vermanen, dog zulks niet kunnende bevorderen, dezelve met een handplak mogen bestraffen.
4. Zullende de schoolmeester in de daags- alsmede in de avondlessen, welke dezelve in de Stadsschool zal mogen houden tot onderwijs in 't lezen moeten gebruiken: het A.B. boek, 't Catechismus, de Evangeliums, de Historien van David, de Trap der Jeugd, de beyde z.g. schoolboeken, en welke verders thans op de scholen gebruikt worden.
5. Zullende de Schoolmeester wijders verpligt zijn de voorschriften welke aan de kinderen geeft te schrijven uit de Psalmen Davids of andere gewijde schrijvers.
6. De Schoolmeester zal gehouden bij 't doen der Examina en ten allen tijden de leden van de Regeringe en de Heren Scholarchen behoorlijk te eren en te respecteren en derselver bevelen te gehoorsamen.
7. De Schoolmeester zal gehouden zijn de kinderen van ouders welke van de Diaconen of Stads Armevoogden gealimenteerd werden, alsmede de kinderen welke ouderloos van voorsz. Diaconen of Armevoogden werden gealimenteert in de daagscholen gratis te onderwijzen in 't lezen en schrijven met dezelve lust en ijver alsof voor deselve ordinaire schoolpenningen wierden betaalt.
8. Zullende de Schoolmeester alle vierendeels jaars van ijder leerling welke niet onder vorenstaande exemptie begrepen is, voor 't onderwijs in de 2 daagslessen mogen vorderen 6 st. en voor de avondlessen van ijder leerling 12 st.
9. De Schoolmeester zal mede gehouden zijn op Son- en andere dagen wanneer Stadswegen in de Martinikerk alhier gepraedikt wert gelijk mede bij 't houden van 't Heren H. Avondmaal voor te

- zingen.
10. Zullende de Schoolmeester en voorsanger tot een jaarlijks Tractament genieten 220 car. gl. van 20 st. bij quartalen door de Ontvanger van 't Geestelijk Comptoir op ordinantie van 'e Wel.Ed. Geregte dezer Steede te betalen.
 11. De Schoolmeester zal mede exemptie genieten van de Wagtgelden.
 12. Wijders zal dezelve Sorge dragen, dat met de Rector, Conrector en Praeceptor naa de rang en order tusschen dezelve bepaalt, leve en verkere en in goede Hermanie, vrede en Vrindschap.

Reserverende Haar Agtbaarheden aan sit 't Regt om deze Instructie te veranderen en vermeerderen soo als na bevind van saken en ten meesten nutte der Scholen zullen verstaan te behoren.

Op heden 2 Maart 1772.
[w.g.] Corn. Scheltema, secr.

Bijlage 3

Reglement en Ordre op alle de Nederduitsche Scholen in het gemeen en op de Stads Schoole in het bijzonder, 28 Junij 1779.
[Gedrukt exemplaar]

1. Niemand mag als schoolmeester fungeeren sonder schriftelijk consent van den Magistraat. Die tegenwoordig school houden zonder consent, moeten het aanvragen.
2. Niemand zal tot schoolmeester mogen worden toegelaten, tenzij hij vooraf geblijk heeft gedaan van goed gedrag en bekwaamheid, sig onderwerpende aan een nauwkeurig onderzoek door of namens de Scholarchen.
3. De meesters moeten hun boeken (die stichtelijk moeten zijn en met de Herv. Godsdienst overeenkomen) door de Scholarchen laten keuren.
4. De schooldienst zal met het Morgengebed beginnen en met het Avondgebed, beide door de Meester te lezen, besloten worden, neven het zingen van een Vers uit de Pslamen Davids.
5. De meesters zullen hun Discipelen van buiten doen leerene de Articulen des Geloofs, het Onze Vader, de 10 Geboden, alsmede eenige berijmde Psalmen.
6. Eens per week wordt onderwijs gegeven in het zoeken en lezen der Capittelen in de boeken van O. en N.T. en 't zingen der Psalmen.
7. De jongelingen en meisjes boven de 8 of 10 jaar zullen van buiten leeren, naar de mate van hun begrip, de vragen en antwoorden van de Catechismus in die Zondag welke op de naastkomende dag des Heeren sal worden verhandelt, om deselve des Sat. morgens te laten opseggen.
8. De Stads-schoolmeester zal in de Martinikerk voorlezen en voorsingen zoovaak daar gepredikt wordt; valt de preek onder schooltijd, dan moet de Koster het doen.
9. De Stads-schoolmeester moet de gealimenterde kinderen om niet leeren in de dagschool (lezen en schrijven).
10. Alle Meesters zullen met alle vlijt de kinderen inscherpen de vrees en liefde van den Levendigen God, de Gehoorzaamheid aan sijne beveelende onderdanigheid aan hun ouders, Overheid, Leeraars, Voogden en Leermeesters, ten einde dat door deze lessen de ordentelijkheid en zedigheit in de Jeugd zichtbaar mogen worden.
11. Het misbruik van 's Heeren naam wordt de leerlingen verboden, de leugen zwaar bestraft, onordelijkheden op de straat niet toegelaten, welke met zedigheit en deugd strijdig zouden zijn.
12. Overtredingen tegen de gestatueerde order tegengaan en straffen zonder slap- en wreedheit, naarmate de aard en gesteldheit der kinderen.
13. De Schoolmeester der Stadsschoole zal geene Hanteeringe of Neringe mogen doen, welke hem in zijn schooldienst zou kunnen verhinderen.
14. De een Meester mag geen kinderen van een anderen Meester mogen aannemen, tenzij na behoorlijke voldoeninge der schoolpenningen aan de voorgaande.
15. Alle Schoolmrs. moeten zich reguleren naar de volgende schoolgelden in de Stadsschoole en mogen niet minder onderwijzen.
Op de dagschool: lezen en schrijven 10 st., lezen, schrijven en rekenen 16 st.
Op de avondschool: lezen en schrijven 12 st., lezen, schrijven en rekenen 18 st.; driemaal daags lezen, schrijven en rekenen: 2 gulden; alles per ¼ jaar voor iedere scholier.
16. Schooltijden: 8½ - 11 en 1 - 3 u.; 's avonds van 5 - 7 u., dog het winterhalfjaar van 4 - 6 u. Geen buitengewone speeldagen dan met consent der Scholarchen, Bij schoolverzuim bij de Ouders onderzoek doen. De Meester is verplicht school te houden, soo er meer als 6 in de school zijn.

17. Vacantien: een week op Paasch, Pinxter, en Karstijd, en de tijd van de Franeker Kermis, om hier door de scholieren wederom tot hunnen pligt op te wekken.
18. Den opsicht tot onderhouding dezes is mede den Heeren Predikanten aanbevolen, om de voorvallende misbruiken aan Heeren Scholarchen bekend te maken, om met ernst naar bevind van saaken te worden herstelt, sullen de Leermeesters hun desen opsigt gewillig en met allen eerbied moeten onderwerpen.
19. Dit Reglement moet opgeplakt in alle scholen opgehangen worden.
20. Ieder Schoolmeester is gehouden dit Reglement getrouw na te komen, het met zijn hand te ondertekenen met onderwerping van soodanige boeten als daartoe naar omstandigheid van zaken en ingekomen Rapport, door den E. Acht. Magistraat sullen worden gestelt. Behoudende de Magistraat het regt, dit Reglement uit te leggen, aan te vullen of te wijzigen naar behoefte.

Aldus gedaan enz. Md. 28 Juny 1779.

[get.] Paulus Haitzma ; Corn. Scheltema, secr.